

«AZƏRBAYCAN HAVA YOLLARI» QSC

MİLLİ AVIASİYA AKADEMİYASI

«Dünya iqtisadiyyatı» kafedrası

BURAXILIŞ İŞİ

**Mövzu: AZƏRBAYCANIN REGIONAL İQTİSADI İNTEQRASIYA
PROSESİNDƏ İŞTİRAKI VƏ PERSPEKTİVLƏRİ**

Tələbə: Şahsuvarlı Şəhriyar Arif oğlu

Rəhbər: i.e.n., dosent Vəliyev Vəli İsa oğlu

Kafedra müdiri: i.e.d., prof. Pürhəni Səfər Həsən oğlu

BAKI-2015

Milli Aviasiya Akademiyası

Fakültə: İqtisadiyyat və hüquq

Kafedra: Dünya iqtisadiyyatı

İxtisas: Dünya iqtisadiyyatı

Qrup: 1311a

Buraxılış işi üzrə

tapşırıq

Tələbə: Şahsuvarlı Şəhriyar Arif oğlu

1. Mövzu: Azərbaycan regional iqtisadi inteqrasiya prosesində iştirakı və perspektivləri

02 fevral 2015-ci ildə Akademiya üzrə 40 sayılı qərarla təsdiq edilib

2. Tələbə tərəfindən bitirilmiş işin təqdim edilmə tarixi: 24 aprel 2015-ci il

3. İş üzrə başlanğıc məlumat:

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin statistik məlumatları

Mövzu üzrə dövrü ədəbiyyatlar və jurnallar

«İnternet» şəbəkəsindən məlumatlar

4. Hesablama-aydınlaşdırıcı yazının tərkibi:

1. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə inteqrasiya prosesləri
İnteqrasiya proseslərinin nəzəri-metodoloji əsasları
2. Azərbaycanın regional iqtisadi inteqrasiya prosesində iştirakının təhlili
3. Azərbaycanın inteqrasiya proseslərində iştirakının perspektivləri

5. Qrafik materialların siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Müstəqil Dövlətlər Birliyi ilə ixrac – idxal əməliyyatları
2. Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşları haqqında statistik məlumatlar
3. Azərbaycan Respublikasının GUAM dövlətləri ilə idxal- ixrac əməliyyatları

6. Tapşırığın verilmə tarixi: 30.01.2015

Rəhbər: _____

(imza)

Tapşırığı əməl etmək üçün qəbul edib: _____

(imza)

ABSTRACT

The relevance of the research topic is defining the trend of the modern political and geopolitical picture of the world due to the regional integration today, along with the globalization processes.

The research consists of an introduction, three chapters, conclusion and suggestions, as well as a list of references.

The first chapter entitled "Integration processes in the foreign relations" gives the theoretical and methodological basis of the integration process, the evolution of contemporary regionalism.

The second chapter is entitled "The analysis of the participation of the Republic of Azerbaijan in the process of regional economic integration." The chapter examines the state of cooperation of Azerbaijan with CIS countries, members of GUAM, BSEC and the OIC.

The third chapter entitled "The prospects of Azerbaijan's participation in the integration processes" discussed the issues related to the European dilemma of Azerbaijan's accession to the Customs Union and the possibility of increasing the efficiency of the integration process.

АННОТАЦИЯ

Актуальность темы исследования обусловлена тем, что региональная интеграция сегодня, наряду с процессами глобализации, является определяющей тенденцией современной политической и геополитической картины мира.

Настоящая работа состоит из введения, трёх глав, выводов и предложений, а также списка использованной литературы.

В первой главе "Интеграционные процессы в международных экономических отношениях" дана теоретическая и методологическая основа интеграционных процессов, эволюция современного регионализма.

Вторая глава называется "Анализ участия Азербайджана в процессе региональной экономической интеграции". В этой главе анализируется состояние сотрудничества Азербайджанской Республики со странами СНГ, с участниками ГУАМ, ОИК и ОЧЭС.

В третьей главе "Перспективы участия Азербайджана в интеграционных процессах" рассмотрены вопросы, связанные с дилеммой вступления Азербайджана в ЕС или Таможенный союз и возможности повышения эффективности интеграционных процессов.

MÜNDƏRİCAT

Giriş	7
Fəsil 1. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə inteqrasiya prosesləri	
1.1 İnteqrasiya proseslərinin nəzəri-metodoloji əsasları.....	8
1.2 Müasir regionalizmin təkamülü.....	16
Fəsil 2. Azərbaycanın regional iqtisadi inteqrasiya prosesində iştirakının təhlili	
2.1 Azərbaycanın MDB çərçivəsində əməkdaşlığı.....	19
2.2 Azərbaycanın GUAM, İƏT, QDİƏT ilə münasibətləri.....	25
Fəsil 3. Azərbaycanın inteqrasiya proseslərində iştirakının perspektivləri	
3.1 Gömrük ittifaqı və Avropa ittifaqı dilemması.....	38
3.2 İnteqrasiya proseslərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi yolları.	43
Nəticə və təkliflər	51
Ədəbiyyat siyahısı	52

GİRİŞ

Regional integrasiya üç və daha artıq dövlətin iştirakı ilə, rəsmi və ya qeyri-rəsmi səviyyədə həmin dövlətlərin hökumət və yaxud qeyri-hökumət təşkilatları arasında qarşılıqlı fayda əldə etmək üçün qurulan daimi əməkdaşlıqdır. Regional əməkdaşlığın subyektləri qeyd edildiyi kimi, ayrı-ayrı dövlətlər və yaxud qeyri-hökumət təşkilatları ola bilər. Məhz regional integrasiya məqsədilə yaradılan bu cür təşkilatlar müxtəlif faktorlar əsasında yaradılır.

Qeyd edim ki, müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində kifayət qədər regional təşkilat mövcuddur. Regional təşkilatların keyfiyyəti – mövcud olduğu dövr ərzində həyata keçirdiyi tədbirlərlə üzv dövlətlər arasında siyasi, iqtisadi, təhlükəsizlik və s. sahələrdə integrasiyaya nə dərəcədə nail olması, mövcud problemləri həll edib etməməsi, ölkələr arasında əməkdaşlıq mühitinin hansı səviyyədə təşkil olunması və s. amillərlə müəyyən olunur.

Müasir beynəlxalq sistemdə özünəməxsus yer tutan və bir çox məsələlərin həllində mühüm rol oynayan, çoxtərəfli əməkdaşlıq mühitini yaratmağa nail olmuş regional təşkilatlar mövcuddur. Bunlar arasında Avropa regional integrasiya təşkilatları, türkdilli dövlətlərin regional birlikləri, İslam dövlətlərinin regional birlikləri, keçmiş postsovet ölkələrinin birlikləri və b. mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Bu baxımdan, ölkəmizin regional iqtisadi integrasiyada iştirak və perspektivlərinin araşdırılması buraxılış işinin məqsədi olaraq qəbul edilmişdir. Qeyd olunan məqsədə nail olunması üçün Azərbaycan Respublikasının regional ticarət əlaqələri, Azərbaycan Respublikasının iqtisadi siyasətinin regional integrasiyanın inkişafına təsiri və qiymətləndirilməsi, integrasiya ilə bağlı olan problemlər, reallıqlar və onun inkişaf etdirilməsi perspektivləri məsələlərinin təhlili və iştirakından əldə olunan səmərələrin təhlili buraxılış işinin əsas vəzifələri kimi qarşıya qoyulmuşdur.

FƏSİL 1. BEYNƏLXALQ İQTİSADI MÜNASİBƏTLƏRDƏ

İNTEQRASIYA PROSESLƏRİ

1.1. İnteqrasiya proseslərinin nəzəri-metodoloji əsasları

XX əsrin ikinci yarısından sənaye ölkələrinin sürətli inkişafı nəticəsində beynəlxalq nəqliyyat və kommunikasiya vasitələrinin təkmilləşdirilməsi ilə beynəlxalq ticarətin inkişafında güclü keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir. Daha doğrusu beynəlxalq ticarətin müxtəlif istehsal amillərinin beynəlxalq hərəkəti ilə daha da tamamlanırdı. Nəticədə, hazır əmtəələrin ixracı ilə yanaşı bütün istehsal amillərinin xaricə axını imkanı və yerləşdirilməsi genişlənmiş və ölkələrarası fəaliyyət artmışdır.

Bu iqtisadi fəaliyyət birliyi hər şeydən əvvəl müxtəlif ərazilərin deyil, ancaq eyni ərazinin dövlətləri arasında yaranır. Burada “Regional” və yaxud ərazi anlayışı sadəcə olaraq coğrafi sərhəddi göstərmir. Eyni ərazinin dövlətləri istər-istəməz sərhəd yaxınlığı ilə yanaşı müəyyən tarixi ümumilik, oxşarlıq, ənənəvilik, təsərrüfat-mədəni eynilik, demoqrafik quruluş, və s. kimi ümumi cəhətlərlə səciyyələnir. Bununla yanaşı:

- iqtisadi birliyə qoşulan dövlətlər hər şeydən əvvəl iqtisadi inkişaf baxımından yaxın olmalıdırlar;
- bu ölkələr ümumi sərhəddə malik olmaqla tarixən onların arasında sağlam iqtisadi münasibətlər mövcud olmalıdır;
- hər bir qrup ölkələrdə yaranan iqtisadi problem ümumi birliyin gücü ilə həll olunmalıdır və s.

Beləliklə, vaxt keçdikcə beynəlxalq miqyasda təsərrüfat həyatında beynəlmilləşmə prosesi güclənmişdir.

Təsərrüfat həyatının beynəlmilləşməsində əsas mərhələlərdən biri də inteqrasiya prosesidir. İnteqrasiya latın sözü olub “qovuşma”, “çulğalaşma”, “birləşmə” deməkdir. Lakin, aydındır ki, burada sadəcə birləşmə deyil, iqtisadi fəaliyyətlərin qarşılıqlı, razılaşdırılmış birləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Ərazi üzrə iqtisadi inteqrasiya dedikdə ən ümumi mənada ayrı-ayrı ölkələrin təsərrüfat həyatın

tədricən birləşməsi prosesi nəzərdə tutulur. Bu cür birləşmə nəticəsində yeni bütöv təsərrüfat mexanizmi formalaşır və beynəlxalq regional kompleks yaranır. Bu regional komplekslər dünya iqtisadiyyatının və eləcə də BİM-in subyektinə çevrilirlər. Qeyd etməliyik ki, istər dünya iqtisadiyyatının inkişafında və istərsə də BİM-in genişlənməsində inteqrasiya prosesi daha hərtərəfli və keyfiyyət cəhətləri ilə fərqlənir. Burada sadəcə olaraq məhsulun artması deyil, xalqlar arasında hərtərəfli mübadilə münasibətləri, geniş ünsiyyət, vahid məkan psixologiyası yaranır. İqtisadi birlik, mədəni birlik, siyasi birlik fəlsəfi aşılır.

Dünya iqtisadiyyatında qloballaşma genişləndikcə təsərrüfat həyatında baş verən qarşılıqlı proseslər də artır. Belə şəraitdə milli dövlətlər bir çox hallarda öz mənafeələrinin ödənilməsi dünya bazarı vasitəsilə həyata keçirməyə üstünlük verirlər.

Ayrı-ayrı müəssə və dövlətlər məhsul satışı və xammal mənbələri uğrunda gedən rəqabətdə bir-biri ilə maddi və maliyyə baxımından öz qüvvələrini birləşdirməklə bir çox əlavə xərclərdən azad olur və birgə qüvvə ilə rəqabətə girmək imkanı əldə edirlər. Beləliklə, milli dövlət mənafeyi regional mənafeyə çevrilir. Buradan da dünya təsərrüfatındakı qloballaşma prosesi regionallaşma prosesi ilə tamamlanmış olur. Adətən inteqrasiya prosesi az və ya çox mənada qarşılıqlı ticarətin liberallaşdırılması ilə başlanır. Bu hal əmtəələrin, xidmətlərin və kapitalın hərəkətinin məhdudlaşdırılmasını aradan qaldırır. Tədricən vahid iqtisadi, hüquqi, informasiya məkanı yaranır. Buradan da yeni keyfiyyətli beynəlxalq iqtisadi münasibətlər meydana gəlir. Qeyd etməliyik ki, regional inteqrasiya bir çox əlamətləri ilə dövlətlərarası digər əlaqə və formalardan fərqlənir. Beləliklə:

- inteqrasiyaya daxil olan hər ölkə öz iqtisadi siyasətlərində müəyyən razılığa gəlirlər;
- onlar öz milli qanunvericiliklərinə, norma və standartlarını uyğunlaşdırırlar, vahid hala salırlar;
- region daxilində istehsal prosesində vahid texnologiya mövcud olur;
- istehsalda, elm və texnikada beynəlxalq ixtisaslaşma və kooperasiyanın inkişafına zəmin yaranır;

- inteqrasiya prosesinin tənzimlənməsi məqsədilə vahid idarəçilik orqanları yaradılır.

Beləliklə, inteqrasiya əmtəə istehsalçılara bir tərəfdən daha təminatlı xammal, maliyyə, əmək, və elmi ehtiyatlardan istifadə etmək imkanı verir, digər tərəfdən isə daha böyük bazar üçün əmtəə istehsal etməyə zəmin yaradır. Onu da qeyd etməliyik ki, son on illiyin əsas cəhətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, iri inteqrasiya birlikləri arasında da əməkdaşlıq barədə müəyyən razılaşmalar, müqavilələr həyata keçirilir. Məsələn, Avropa İttifaqı ilə Latın Amerikasını ümumi bazarı ölkələri yəni, Cənub konusu–Merkosur arasındakı razılığa əsasən tədricən Cənub-Transatlantik azad ticarət zonası formalaşması nəzərdə tutulur. Bu artıq meqaregional inteqrasiya hesab edilir.

Belə nəticəyə gəlmək olur ki, milli təsərrüfatların iqtisadi əlaqələrinin və əmək bölgüsünün inkişafında inteqrasiya obyektiv zəruri prosesdir. İnteqrasiya yolu ilə xarici iqtisadi mübadilədən tutmuş istehsal dairəsi də daxil olmaqla milli təsərrüfatların yaxından qovuşması və ərazilər üzrə təsərrüfat proseslərinin əmələ gəlməsinə imkan yaranır.

Məhsuldar qüvvələrin sürətli inkişafı onun milli təsərrüfat çərçivəsindən kənara çıxması, iqtisadi və siyasi amillərin nisbətinin tez-tez dəyişməsi inteqrasiya prosesini artırmışdır. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya ərazi üzrə yaranır və bir neçə formada təzahür edir. İnkişaf etmiş sənaye ölkələrində bu proses dövlətlərarası və mikro səviyyəyə olan müəssələrarası səviyyədə yaranır. İnteqrasiya prosesi bura daxil olan hər bir ölkə üçün əlverişli şərtlər yaradır. Bunlardan:

- inteqrasiya əməkdaşlığı bu qruplaşma daxilində maliyyə, material, əmək, yeni texnologiya və digər ehtiyatların hərəkətinə zəmin yaradır;
- bütün istiqamətlərdə əməkdaşlığı genişləndirir;
- iqtisadi rəqabətdə müəyyən üstünlüyə nail olmaq imkanı verir.

Başqa iqtisadi hadisə və proseslər kimi iqtisadi inteqrasiya da daimi hərəkətdə və dəyişməkdədir. Hər bir inteqrasiya qruplaşmasının iqtisadi modeli uzun tarixi bir prosesin süzgəcindən keçir. Odur ki, hər bir regional inteqrasiya öz növbəsində unikaldir və onun təcrübəsinin mexaniki qəbul edilməsi düzgün deyildir. Bütün

bunlarla yanaşı bir çox ticarət-iqtisadi qruplaşmalarının fəaliyyətinin müqayisəli təhlili göstərir ki, regional iqtisadi inteqrasiyaların inkişafı müəyyən qanunauyğunluqlara əsaslanır. Hər bir inteqrasiya prosesi müəyyən mərhələdən keçir, hər mərhələnin özünə məxsus səciyyəvi cəhətləri, intensivlik dərəcəsi, dərinliyi, miqyası və s. vardır.

İnteqrasiya prosesi də digər proseslər kimi sadədən mürəkkəbə doğru inkişaf edir. İnteqrasiya prosesinin klassik təsnifatını Amerika alimi B. Balaşi vermişdir. Balaşi ilk əvvəl əməkdaşlıqla inteqrasiyanı bir-birindən fərqləndirmişdir. O, göstərirdi ki, əməkdaşlıq fəaliyyətində müxtəlif ayrı-seçkiliklər azaldılır. İnteqrasiya prosesində isə ümumiyyətlə hər cür ayrı-seçkilik aradan qaldırılır. B. Balaşi inteqrasiyanın 5 formasını fərqləndirmişdir. Hər bir forma haqqında ayrıca müqavilə-razılaşma aparılır. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Azad ticarət zonası;
2. Gömrük ittifaqı;
3. Ümumi bazar;
4. İqtisadi və valuta ittifaqı;
5. Tam iqtisadi inteqrasiya.

Bu sahədə B. Balaşi, C. Mid, R. Lips, C. Vaynerin fikirləri regional iqtisadi inteqrasiya siyasətinin nəzəri əsası olmuşdur. Lakin təcrübə göstərir ki, real şəkildə inteqrasiya prosesi heç də düz xətt şəklində inkişaf edə bilməz.

Şaquli və üfüqi inteqrasiya:

Şaquli inteqrasiya - İdarəetmədə şaquli inteqrasiya inzibati idarənin stilini təsvir edir. Şaquli inteqrasiya qurumu ümumi rəhbər altında iyerarxiyada birləşdirir. Şaquli inteqrasiya zamanı yaranmış monopoliya adətən şaquli monopoliya adlanır. Andreu Karnegi faktiki olaraq şaquli inteqrasiyanın ideyasını təqdim etdi. Bu sistem daha münasib maliyyə böyüməsi və şirkətlərdə effektivliyi irəli çəkmək üçün biznesmenlərə başçılıq edir.

Şaquli inteqrasiyanın üç tipi - Şaquli inteqrasiya axarboyu yuxarı-tədarükçülər və axarboyu aşağı - alıcılara malik dərəcədir. Üfüqi inteqrasiyanın əksinə olaraq şaquli inteqrasiya yeni firma və məhsullar yaratmaq deyil mövcud

firmanın istehsal həcmi genişləndirməyə yönəlib (xammal həcmi artırmaq, satışı artırmaq və s aspektlərlə məsələyə daha dərin yanaşmaq).

Şaquli inteqrasiyada üç müxtəliflik özünü göstərir:

- Geri inteqrasiya;
- İrəli inteqrasiya;
- Tarazlaşdırılmış inteqrasiya.

Geri şaquli inteqrasiyada şirkət yeni yeni firmalar yaradır. Bu firmalar şirkətin istehsal edəcəyi məhsulun tərkib hissələrini istehsal edir. Məsələn: Hər hansı bir komputer istehsalçı şirkəti ayrıca olaraq komputer enerji mənbəyi istehsal edən, mouse istehsal edən və s. firma qura bilər. Başqa bir misal ilə desək: Avtomobil istehsal edən şirkət şin, şüşə və metal şirkətinə malik ola bilər. Burada əsas məqsəd yaradılmış hər üç şirkətə müntzəm nəzarət etmək, təchizatı yaratmaq və keyfiyyəti qorumaqdır. 1920-ci ildə Ford və digər avtomobil şirkətlərin əsas məqsədi də bu yöndə idi: Kim ki avtomobil və avtomobil hissələri istehsal edən şirkətlər mərkəzini yarada bilir o istehsal xərclərini azaldaraq qələbə qazanır.

İrəli şaquli inteqrasiyada isə şirkət yeni filiallar açır və bunun məhsulları ilə həm alıcıların həm də öz ehtiyacların qarşılınmasında faydalanır. Buna misal olaraq bir turizm firmasını göstərmək olarki, o həmçinin otellər şəbəkəsinə malikdir.

Tarazlaşdırılmış inteqrasiya isə o deməkdir ki, Şirkət filialları qurur və bunlar həm girişləri (tədarük mallarını) həm də çıxışları (istehsal mallarını) nəzarətdə saxlayır.

Hər üç şaquli inteqrasiya növünə açıqlıq gətirsək görürük ki, geri inteqrasiya şirkətin istehsaldan əvvəl lazım olduğu xammalın özü istehsal etməsi, irəli inteqrasiya istehsaldan sora məhsulun satışı üçün şəxsi bazar məkanları yaratmaq, tarazlaşdırılmış inteqrasiya isə irəli və geri inteqrasiyanın hər iksinə sahib olmaq deməkdir. Məsələn: Komputer istehsalçısı olan şirkət HDD və RAM istehsal edən firmalar quraraq geri inteqrasiya, Bölgələrdə komputer dükanı və ya internet klublar açaraq irəli inteqrasiya, yox əgər bunlardan hər iksini edərsə tarazlaşdırılmış şaquli inteqrasiya həyata keçirmiş olur.

Üfüqi inteqrasiya - “zəncirin” eyni səviyyəsində əlavə işgüzar fəaliyyət növlərinin qazanılması üfüqi inteqrasiya adlanır. Üfüqi genişlənmə oxşar məhsulların və ya xidmətlərin daxili genişlənməsi; əlavə firmaların yaradılması və ya xarici genişlənməsi ilə həyata keçirilə bilər. Məsələn: Bir media şirkəti qəzet, radio, televiziya, jurnal, kitab kimi çoxsahəli şəbəkəni əhatə etməsi üfüqi inteqrasiyadır.

Üfüqi inteqrasiyanın üstünlükləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Miqyas effektivliyi: Məhsul istehsal həcmi və ya əhatə dairəsini genişləndirmək;
- Görünüş dairəsi: Ümumi məhsulu bir neçə yeni məhsula bölmək;
- Artırılmış bazar şəraiti (Bazarda mövqe, tədarükçülər üzərində hakimiyyət);
- Xarici bazarın idarə olunması ilə beynəlxalq ticarətin maya dəyərini aşağı salmaq.

Üfüqi inteqrasiyanın təhlələri:

- rəqibləri üstələməklə üfüqi inteqrasiya qurumun bazarda payını artırır ki bu da davamlı hal aldıqda anti-monopoliya problemlər meydana çıxa bilər;
- hüquqi problemlərdən savayı bəzən gözlənilməz problemlər də meydana çıxa bilər ki, bu da üfüqi inteqrasiyanın mənfi nəticələrindədir. Üfüqi inteqrasiyanın ümumi görünüşdən əvvəl rəhbər şəxs qarşılaşacağı problemləri bilməlidir;
- bəzən üfüqi inteqrasiyanın həyata keçirilməsi zamanı çoxlu kobud səhvlərə yol verilir ki bunun da düzəldilməsi çətin olur. Bunu aradan qaldırmaq üçün bazara daxil olarkən müəyyən analizi aparılmalıdır.

Nəhayət, üfüqi inteqrasiyanın mövcud faydaları real olsa da onların həyata keçirilməsi özbaşına mümkün deyil. Bura da əsas xüsusiyyət aşkar üfüqi strategiyanın var olmasıdır. Bu strategiya qısamüddətli, asan həyata keçiriləbilən olmalıdır.

Tarixən inteqrasiya bir neçə əsas mərhələdən keçməklə təkamül edir ki, bu mərhələlərdən hər biri onun yetkinlik dərəcəsini xarakterizə edir.

Cədvəl 1.1

İnteqrasiya prosesinin mərhələləri

Azad ticarət zonası	Gömrük Birliyi	Ümumi bazar	İqtisadi Birlik	Tam iqtisadi zona
<p>Üçüncü ölkələrə münasibətdə vahid tarif və qeyri-tarif tənzimləməsi</p> <p>Nazirlər səviyyəsində dövlətlərarası şura və katiblik</p>	<p>İstehsal amillərinin sərbəst hərəkəti</p> <p>Dövlət başçılarının görüşü, Nazirlər Şurası, katiblik</p>	<p>İqtisadi siyasətin harmonlaşdırılması</p> <p>Üstmilli tənzimləmə funksiyası olan dövlətlərarası orqan</p>	<p>Qarşılıqlı ticarətdə tarif və digər maneələrin azaldılması</p> <p>Üçüncü ölkələrə münasibətdə milli tariflərin saxlanması</p> <p>Dövlətlərarası idarəetmə orqanları yaradılmır</p>	<p>Qarşılıqlı ticarətdə tarif və digər maneələrin aradan qaldırılması.</p> <p>Dövlətlərarası idarəetmə orqanları olmur.</p>

Birinci mərhələdə ölkələr qarşılıqlı yaxınlaşmaya hələ ilk addımlarını atarkən onlar arasında imtiyazlı ticarət sazişləri imzalanır.

İkinci mərhələdə ölkələrin inteqrasiyası azad ticarət zonalarının yaradılmasına keçir. Bu zonalar qarşılıqlı ticarətdə gömrük tariflərinin sadəcə olaraq ixtisarını deyil, ümumiyyətlə aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur.

Üçüncü mərhələ isə gömrük birliyinin yaradılması ilə bağlıdır. Bu zaman inteqrasiya blokuna daxil olan ölkələr tərəfindən razılaşdırılmış surətdə milli gömrük tarifləri aradan qaldırılır və üçüncü ölkələrə münasibətdə ümumi gömrük tarifi və vahid qeyri-tarif tənzimlənməsi sistemi tətbiq edilir.

Dördüncü mərhələdə inteqrasiya ümumi bazar səviyyəsinə çatır ki, burada da inteqrasiya edən ölkələr təkcə əmtəə və xidmətlərin deyil, həm də istehsal amillərinin kapital və işçi qüvvəsinin sərbəst hərəkəti barədə razılığa gəlirlər.

Beşinci mərhələdə ən nəhayəti inteqrasiya birliyi iqtisadi birliyə çevrilir. İqtisadi birlik ümumi gömrük tarifi və əmtəələrin, istehsal amillərinin sərbəst hərəkəti ilə yanaşı, makroiqtisadi siyasətin koordinasiyasını və əsas sahələrdə (valyuta, büdcə, pul) qanunvericiliyin unifikasiyasını nəzərdə tutur. Yəni vahid kənd təsərrüfatı siyasəti, sənaye siyasəti, enerji siyasəti, nəqliyyat siyasəti, sosial siyasət, elmi-texniki siyasət, regional siyasət həyata keçirilməlidir.

Valyuta birliyi isə vahid bankın yaradılması, vahid valyutanın tətbiq edilməsi də daxil olmaqla vahid regional valyuta sisteminin yaradılmasını nəzərdə tutur.

Qeyd etmək zəruridir ki, inteqrasiya inkişaf etdikcə meydana gələn dinamik effektlər sırasında ən əsas yeri müxtəlif ölkələrin istehsalçıları arasında artan rəqabət tutur. Bu rəqabət qiymətlərin artımının qarşısını alır, əmtəələrin keyfiyyətinin yaxşılaşmasına gətirib çıxarır, yeni texnologiyaların yaradılmasını stimullaşdırır və s. İnteqrasiya nəticəsində üzv-ölkələr məşab iqtisadiyyatının üstünlüklərindən istifadə etməyə başlayırlar ki, bu da istehsalın həcmünün artırılmasına, eyni zamanda xərclərin aşağı salınmasına imkan verir.

1.2. Müasir regionalizmin təkamülü

İqtisadi regionalizmin dünya iqtisadiyyatının tarixi təkamül prosesinin nəticəsi olduğu heç bir şübhə doğurmur. Çünki, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin qlobal sistem formasında qərarlaşması, eyni zamanda onun regional bölgədə daha fəal və sürətlə inkişafı ilə üzvi vəhdət təşkil edir. Problemin qoyuluşunda maraq doğuran cəhət bir-birinə zidd olan istiqamətlərin uyğunlaşdırılması məsələsidir. Ümumiyyətlə, sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən və dünya iqtisadiyyatından tutduğu mövqedən asılı olmayaraq hər bir ölkə xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirildiyi müəyyən tarixi dövr ərzində iki yanaşmadan birinə üstünlük verməklə

vəziyyətdən çıxmağa çalışır. Belə ki, iqtisadi regionalizmin “açıq” və yaxud “qapalı” xarakter daşımından nəinki ayrı-ayrı ölkə və regionlar, eləcə də bütövlükdə dünyanın rifahı və inkişaf perspektivləri funksional asılılıqdadır.

Aydındır ki, bu problemin qarşılıqlı faydalılıq konsepsiyası bazasında həll edilməsi ümumdünya səviyyəsində iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi ilə sıx surətdə bağlıdır. Müasir qərb iqtisadçıları “qapalı ticarət” bloku ilə müqayisədə çoxtərəfli əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə daha çox üstünlük verirlər.

Problemə yanaşmada inkişaf etmiş ölkələrin mövqeyindən çıxış edən tədqiqatçılar multilateralizmin regionalizmə nisbətən əlverişli olduğunu dünya iqtisadiyyatının parçalana bilmə təhlükəsi ilə əlaqələndirir və müasir dövrün spesifik xüsusiyyətləri baxımından yalnız “açıq” regionalizmin məqsədə müvafiqliyi fikrini irəli sürürlər.

Bu hal iqtisadi regionalizmin “qapalı” xarakter daşdığı və müqayisəli üstünlüklər prinsipi əsasında üzv ölkələrin qarşılıqlı iqtisadi tamamlama imkanlarının mövcudlu şəraitində ola bilər. Lakin, “açıq” regionalizm ümumdünya rifahını dinamik inkişaf mövqeyində kəskin surətdə yüksəltmək imkanındadır.

Beləliklə, element-sistem qarşılıqlı münasibətlərinin ümumi inkişaf qanunauyğunluqlarına əsaslanması və mənafe tarazlığının mühafizəsi obyektiv zərurətdir. Digər tərəfdən “qapalı” regionalizmin statik üstünlüklər bazasında perspektiv inkişafından danışmaq sözün əsl mənasında yersizdir. Belə ki, əvvəla “qapalı” bütövlükdə sistemin fiziki mövcudluğunu müəyyən vaxt intervalı ilə məhdudlaşdırır.

Göstərilən şərtlər daxilində sistemin fasiləsiz dəyişən şəraitə uyğunlaşması böyük çətinliklər törədir ki, bu da son nəticədə “intiharla” sonuclanır. İkincisi, “qapalı” integrasiya blokunun üzvü olan ölkələr həm rəqabət mühitinin formalaşdırılması, həm də qarşılıqlı iqtisadi tamamlamanın bazar prinsiplərinə uyğun təşkilini (dövlət müstəqilliyi saxlanılmaq şərti ilə) həyata keçirə bilmirlər.

Ümumiyyətlə, qarşılıqlı iqtisadi tamamlama dedikdə əksər tədqiqatçılar dinamik rəqabət üstünlüklərinə əsaslanmaqla formalaşdırılan iqtisadi sistem

uyğunluğunu deyil, istehsal amilləri mövqeyindən müqayisəli üstünlüklərə müvafiq gələn qarşılıqlı təchizatı başa düşürlər. Yəni müxtəlif istehsal amilləri ilə təchizi dərəcəsindən asılı olaraq bir ölkə kapital tutumlu, digəri əməktutumlu məhsullar və sairə ixrac etməklə daxili tələbatların blokdaxili ödənilməsini həyata keçirirlər ki, bu da nəzəriyyəçilər tərəfindən qarşılıqlı iqtisadi tamamlamanın açıq-aydın təcəssümü hesab edilir. Ədalət naminə qeyd etməliyik ki, “qapalı” inteqrasiya bloku şəraitində başqa cür, yəni ölkələrin bir-birinə qarşı aktiv rəqib kimi çıxışı qeyri-mümkündür. Əks təqdirdə, ümumiyyətlə inteqrasiya prosesi baş tuta bilməzdi. Üçüncüsü məlumdur ki, hər bir ölkənin həm regional, həm də qlobal səviyyədə inkişafı onun beynəlxalq rəqabət mübarizəsinə hansı dərəcədə qoşulmasından birbaşa asılıdır.

Rəqabət bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi qanun kimi çıxış edir və onun təşkili, eləcə də mühafizəsi səviyyəsindən asılı olaraq ümumsosial-iqtisadi tərəqqinin mümkün variantları haqqında fikir yürütmək mümkündür. Sübut etməyə ehtiyac yoxdur ki, “qapalı” inteqrasiya mühiti üzv ölkələri göstərilən mühafizə sferasından kənar qoyur. Dördüncüsü, milli müstəqilliyin itirilməsi ilə razılaşmayan ölkələrin “qapalı” inteqrasiya blokuna üzv olması qeyri-mümkündür. Belə ki, bu halda ölkə iqtisadiyyatının regional səviyyədən asılılığı maksimum həddə çatır ki, nəticədə dövlət suverenliyinin hətta məhdudlaşdırılmış formada saxlanması belə problematik olur. Beşincisi, iqtisadi regionalizm və multilateralizm ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətinin konsepsiyasından asılı olaraq seçilməlidir. İqtisadi fikir tarixində əsasən iki metodoloji prinsip istənilən səpkili konsepsiyaların fundamental əsası kimi çıxış edir: müqayisəli üstünlüklər prinsipi və rəqabət üstünlükləri prinsipi. Bunlardan hər hansı birinin seçilməsi nəinki yuxarıda qeyd edilən dilemmanın həllində, eləcə də ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə layiqli mövqe tutmasında əsas amil rolunu oynayır.

FƏSİL 2. AZƏRBAYCANIN REGIONAL İQTİSADI İNTEQRASIYA PROSESİNDƏ İŞTİRAKININ TƏHLİLİ

2.1. Azərbaycanın MDB çəçivəsində əməkdaşlığı

Dünyada axırınıcı imperiya – Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra onun yerində 15 müstəqil dövlət yarandı. Yəni SSRİ ittifaqına daxil olan keçmiş 15 respublikaların hamısı özünün dövlət müstəqilliyini bərpa yaxud elan etdi. Ermənistan müstəsna olmaqla, yeni yaranan 13 müstəqil dövlətin hamısı Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini tanımışlar. Azərbaycan da öz növbəsində 13 yeni suveren dövlətin müstəqilliyini tanımışdır.

İmperiyanın dağılmasından sonra yaranan müstəqil dövlətlər ciddi sınaq qarşısında qaldı. Uzun müddət mərkəzləşdirilmiş vahid iqtisadiyyata malik subyektlərin dərhal parçalanması onları ciddi iqtisadi çətinliklərlə qarşılaşdırdı. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu dağılma parçalanma əsasən dinc yolla baş versə də, özünü SSRİ-nin varisi hesab və elan edən RSFSR müstəqil adlanan respublikalara məxsus mülkiyyətin əksəriyyətini özünə götürdü. Ölkənin qızıl və valyuta ehtiyatları, xarici ölkələrin SSRİ-yə olan borcları, ölkənin bütün hərbi potensialı, atom nüvə silah ehtiyatları da daxil olmaqla bütün silahlar SSRİ-nin xarici ölkələrindəki səfirliklərinin bütün mülkiyyəti və s. 15 “qardaş” müttəfiq respublikaya məxsus mülkiyyəti bölmək üçün heç əməlli başlı bir komissiya da yaranmadı.

Zaman göstərdi ki, SSRİ-də özünü sosialist adlandıran bir sıra ölkələrdə sosializm ideyası özünün real təzahürünü tapmayıb və eyni zamanda müasir kapitalizm, sivilisasiyanın inkişafının postindustrial mərhələsində yeni keyfiyyət dəyişikliklərinə məruz qalmışdır. Odur ki, SSRİ-də yaradılmış sistemi “sosializm” müasir dünyanın istiqamətləndiyi sistemi isə kapitalizm adlandırmaq onların mahiyyətini açmağa imkan vermir.

Obyektiv iqtisadi qanunlara əhəmiyyət verməyən inzibati amirlik sistemi nəticə etibarilə iqtisadiyyatı çıxılmaz vəziyyətə saldı və SSRİ-nin xalq təsərrüfatı fəaliyyət mexanizminin tamamilə zəifləməsinə gətirib çıxardı. İqtisadiyyatın effektivliyinin müntəzəm olaraq aşağı düşməsi onu tam böhran vəziyyətinə saldı və yeganə mümkün çıxış yolu kimi bazar iqtisadi sisteminə keçidi obyektiv zərurətə çevirdi.

Keçmiş SSRİ şəraitində milli maraqlar dövlət maraqları ilə eyniləşdirilirdi. Lakin iqtisadi siyasətin sonrakı təkamülü heç də gözlənilən kimi getmədi. Artıq 80-90-cı illərdə baş verən dəyişikliklər milli və dövlət maraqlarının eynililiyi haqqında təsəvvürü aradan qaldırdı. Vətəndaşın dövlət üçün mövcudluğu deyil, dövlətin vətəndaş üçün mövcudluğu fikri qəbul olundu. Digər bir ifratçılığın əsası qoyuldu.

Müstəqilliyin ilk illərini dərinləşən sosial-iqtisadi böhran vəziyyətində yaşamış Azərbaycan Respublikası 1995-ci ildə 5 ildən artıq davam edən geriləmə prosesinin qarşısını tam ala bilmiş və sabit inkişaf istiqamətində dönüşün yaranmasına nail olmuşdur. 1991-1995-ci illər ərzində iqtisadiyyatın sahələrində istehsal olunmuş ÜDM hər il 13-20% azalırdısa, 1996-cı ildə onun fiziki həcm indeksi 1995-ci ilə nisbətən 1,3% artmış və sonrakı dövrlərdə bu artım davam etmiş və ilbəil sürətlənmişdir. Belə ki, 1997-ci ildə ÜDM-nin artım sürəti 5,8%, 1998-ci ildə 10%, 1999-cu ildə 7,4% olmuş, 2000-ci ildə isə son 15 il ərzində öz rekord həddinə çataraq 11,1% təşkil etmişdir. Son beş ildə ümumi daxili məhsul istehsalı 29,9 faiz artmışdır o cümlədən, 2014-ci ilin operativ yekunlarına görə isə 59.0 milyard manat və əvvəlki illə müqayisədə 2,8 faiz çox məhsul istehsal olunub.

90-cı illərin 2-ci yarısında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi prosesinin başlanması, vergi sistemində islahatların aparılması, ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb edilməsi və onların qorunmasına təminat verilməsi, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması və bu kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində ölkə iqtisadiyyatında 1995-ci ildə başlayan dirçəliş iqtisadiyyatın bütün sahələrində özünü büruzə vermişdir.

Son on il ərzində sənaye məhsulları istehsalının həcmi 2,7 dəfə, kənd təsərrüfatı məhsullarının həcmi 3,3 dəfə artmışdır. Təkcə keçən il kapital qoyuluşları 30 faiz, nəqliyyatda yük daşıma xidmətlərinin həcmi isə cari illə müqayisədə 13,6% artmışdır.

Ölkədə bazar iqtisadiyyatına keçid istiqamətində ölkədə islahatların həyata keçirilməsi özəl sektorun ildən ilə inkişafında və onun ölkə iqtisadiyyatında mühüm yer tutmasında həlledici rol oynamışdır. 1995-ci ildə qeyri-dövlət müəssisə və təşkilatları tərəfindən istehsal edilmiş məhsulun ÜDM-də payı 30,3% təşkil etmişdirsə, 2008-ci ildə 84,5% bu sektorun payına düşmüşdür.

Ötən 5 il ərzində Azərbaycanın ticarət müttəfiqlərinin sayı xeyli artmışdır ki, bu da öz növbəsində xarici ticarətin coğrafiyasının mühüm göstəricisi

olmuşdur. Xarici ticarətin coğrafiyasının ilbəl genişlənməsinin əsas səbəbləri kimi ölkənin çox əlverişli mövqeyi, təbii resurslarla zənginliyi, son illər ərzində ölkədəki müharibə şəraitinin dayanması, neft kontraktlarının imzalanması ilə xarici investisiyaların cəlb edilməsi və s. olmuşdur. Azərbaycanın MDB dövlətləri ilə ticarət əlaqələrində idxalın payı ixracın payından demək olar ki, 2 dəfə artıqdır. Avropa dövlətləri ilə isə əksinə ixrac idxaldan 3 dəfə artıqdır.

Cədvəl 2.1

Azərbaycan Respublikasının Müstəqil Dövlətlər Birliyi ilə idxal əməliyyatları

(min ABŞ dol.)

Göstərici	2009	2010	2011	2012	2013	2014
MDB ölkələri	1137441.2	1983871.2	2924444.4	1251985.6	1509637.9	838056.2
Belarus	5170.5	7210.5	666770.7	11691.1	14696.6	15095.1
Qazaxıstan	142148.8	44591.4	58281.5	52870.3	64234.3	29839.5
Qırğızıstan	4558.5	40541.2	21151.3	26676.9	12760.9	25800.1
Moldova	3745.5	177.8	2542.7	251.7	190.2	68.4
Özbəkistan	5769.3	20301.4	21881.7	11523.4	10678.5	37900.3
Rusiya	746426.3	773551.8	1187357.2	959838.1	1077844.4	640271.3
Tacikistan	8094.2	8181.1	13212.1	43990.1	13763.0	2636.7
Türkmənistan	37477.5	200678.0	43921.6	58915.6	39852.1	38002.6
Ukrayna	184042.6	888638.0	909325.7	86228.4	275617.9	48442.0

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatları

Cədvəl 2.2

Azərbaycan Respublikasının Müstəqil Dövlətlər Birliyi ilə ixrac əməliyyatları

(min ABŞ dol.)

Göstərici	2009	2010	2011	2012	2013	2014
MDB ölkələri	1827131.9	2051109.3	2553455.6	2378019.4	2553243.0	2083187.9
Belarus	136757.5	112549.9	64540.1	68028.3	87334.8	83937.6
Qazaxıstan	63617.7	293552.9	217307.9	340557.1	306763.3	221056.1
Qırğızıstan	751.6	1006.5	923.4	2240.7	1767.1	1702.7
Moldova	2910.6	5924.3	5576.6	8785.9	4015.5	5433.0
Özbəkistan	12365.8	12332.7	50555.1	8027.4	10769.4	23611.9
Rusiya	1072072.2	1145008.7	1641094.8	1378416.5	1505178.4	1314480.4
Tacikistan	742.9	1256.1	2773.5	159.6	42.9	188.0
Türkmənistan	26172.3	13918.4	12913.6	32714.2	48300.3	13198.4
Ukrayna	511741.3	465559.8	557770.3	539089.7	589071.3	419579.7

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatları

Ayrı-ayrı ölkələr üzrə ticarətin təhlili göstərir ki, cüzi dəyişikliklərə baxmayaraq Azərbaycanın MDB ölkələri içərisində ənənəvi ticarət müttəfiqləri Rusiya, Ukrayna, Gürcüstan, Türkmənistan və digər ölkələr qalmaqda davam edir. Azərbaycanın MDB ölkələri içərisində əsas ticarət müttəfiqləri ilə idxal-ixrac əməliyyatlarını yuxarıdakı cədvəllərdə aydın görmək olar.

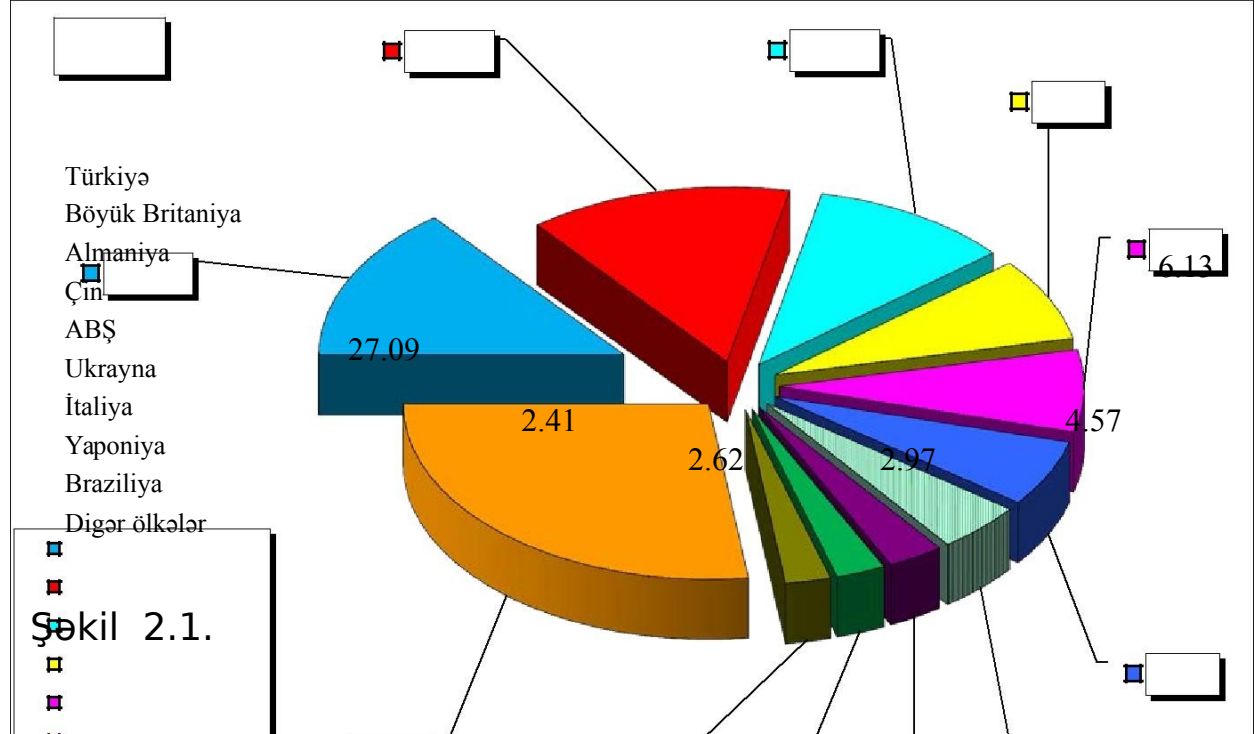
Xarici ticarətin coğrafiyasının ilbəl genişlənməsinin əsas səbəbləri kimi ölkənin çox əlverişli mövqeyi, təbii resurslarla zənginliyi, son illər ərzində ölkədəki müharibə şəraitinin dayanması, neft kontraktlarının imzalanması ilə xarici investisiyaların cəlb edilməsi və s. olmuşdur.

Bu artım həmçinin hökumət tərəfindən çoxlu sayda ticarət iqtisadi sazişlərinin bağlanması və çoxtərəfli müqavilələrə qoşulmaq hesabına baş vermişdir.

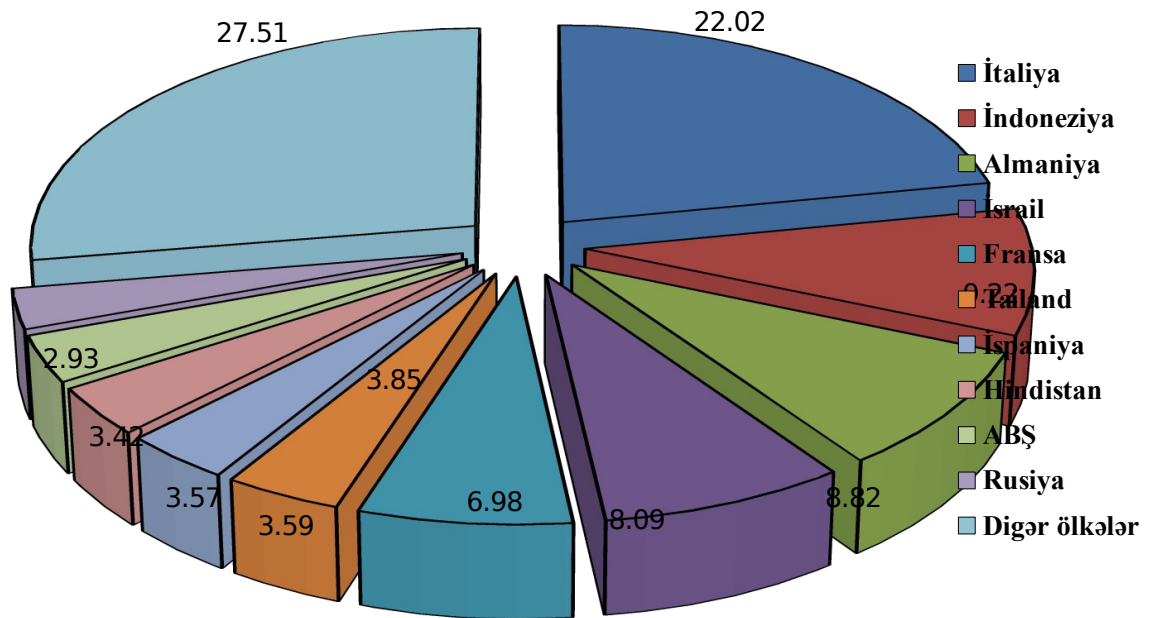
Azərbaycan Respublikasının 2014-cü ildə MDB dövlətləri ilə ticarət dövriyyəsinin həcmi 2 921,25 mln. ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 2 083,19 mln. ABŞ dolları, ixracın həcmi isə 838,06 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir. 2014-cü ildə MDB dövlətlərinin Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsinə payı 9,42 faiz, o cümlədən idxalda 22,67 faiz, ixracda isə 3,84 faiz olmuşdur.

Aşağıdakı cədvəldə isə 2014-cü il üzrə Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşları haqqında statistik məlumatlar göstərilmişdir:

İdxal	14.00	10.65	7.66
			7.59
14.31			

İxrac

Şəkil 2.2

Mənbə: Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi rəsmi məlumatları

2.2. Azərbaycanın GUAM, İƏT, QDİƏT ilə münasibətləri

GUAM- keçmiş SSRI məkanında baş verən proseslərin qiymətləndirilməsi nəticəsində iqtisadi və təhlükəsizlik məsələləri üzrə mövqeləri üst-üstə düşən 4 dövlətin yəni, Gürcüstan, Ukrayna, Azərbaycan və Moldovanın birliyi. Birliyin fəaliyyətinin əsasında şəffaflıq və aşkarlıq prinsiplərinə uyğun üzv ölkələrin qarşılıqlı əməkdaşlığı durur.

10 oktyabr 1997-ci ildə Strasburq şəhərində Gürcüstan, Ukrayna, Azərbaycan və Moldova prezidentlərinin görüşündə GUAM adlı siyasi məsləhətləşmə fondu yaradılmışdır. Strasburq Bəyannaməsi GUAM ölkələriarasında siyasi və digər əməkdaşlıq səviyyəsini yüksəltmək, keçmiş SSRI məkanında və beynəlxalq aləmdə baş verən əsas məsələlər və proseslər üzrə mövqelərini uzlaşdırmaq, onların bir təşkilat çərçivəsində əməkdaşlığını möhkəmləndirmək məqsədi ilə yaradılmışdır. 24 aprel 1999-cu il tarixində Vaşinqtonda üzv dövlətlərin dövlət başçılarının sammiti zamanı GUAM-a Özbəkistan Respublikası da qoşuldu.

Beləliklə, birlik genişləndirilərək 5 ölkəni əhatə etmiş və GUÖAM adlandırılmışdır. Təşkilatın məqsədi-sosial iqtisadi inkişafa, ticarət əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi və genişləndirilməsinə yardım etməklə, üzv ölkələrin təhlükəsizlik məsələləri də daxil olmaqla onların sıx əməkdaşlığına nail olmasıdır.

2014-cü ildə Azərbaycan Respublikasının GUAM dövlətləri ilə ticarət dövriyyəsinin həcmi 1.096,96 mln. ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 518,90 mln. ABŞ dolları, ixracın həcmi 578,06 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bu dövr ərzində GUAM dövlətləri ilə xarici ticarət saldosu müsbət 59,16 mln. ABŞ dolları olmuşdur.

2014-cü ildə GUAM dövlətlərinin Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsidəki payı 3,54 faiz, o cümlədən idxalda 5,65 faiz, ixracda isə 2,65 faiz təşkil etmişdir. Son 3 ildə isə GUAM ölkələri ilə xarici ticarət əlaqələri aşağıdakı cədvəllərdə göstərilib:

Cədvəl 2.3

Azərbaycan Respublikasının GUAM dövlətləri ilə ixrac əməliyyatları

(min ABŞ dol.)

Ölkələr	2012	2013	2014
---------	------	------	------

Gürcüstan	570725.6	519175.9	529549.1
Ukrayna	86228.4	275617.9	48442.0
Moldova	251.7	190.2	68.4

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatları

Cədvəl 2.4

Azərbaycan Respublikasının GUAM dövlətləri ilə ixrac əməliyyatları

(min ABŞ dol.)

Ölkələr	2012	2013	2014
Gürcüstan	129934.6	131290.4	93888.8
Ukrayna	539089.7	589071.3	419579.7
Moldova	8785.9	4015.5	5433.0

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatları

7 iyun 2001-ci ildə Yalta təşkil olunmuş GUAM-ın ilk Zirvə Toplantısı onun beynəlxalq struktur kimi formalaşması və institutionallaşmasında böyük rol oynamışdır. Dövlət başçıları tərəfindən imzalanmış GUAM-ın Yalta Xartiyası iştirakçı dövlətlər arasında əməkdaşlığın məqsədlərini, prinsiplərini və istiqamətlərini müəyyənləşdirmişdir.

22 may 2005-ci il tarixində GUAM-ın Kişineuda keçirilmiş Zirvə Toplantısı üzv-dövlətlərin demokratik cəmiyyət, Avropaya inteqrasiya, iqtisadi inkişaf, regionda sabitlik və təhlükəsizlik məsələlərinə dair vahid baxışlarını nümayiş etdirmişdir. Dövlət başçıları GUAM əsasında beynəlxalq təşkilatın yaradılması zərurətinə dair birgə mövqedən çıxış etmişlər və bununla əlaqədar GUAM Xarici İşlər Nazirləri Şurasına müvafiq qərar vermişlər.

Dövlət başçılarının bu qərarı 22-23 may 2006-cı il tarixində GUAM-ın Kiyev Zirvə Toplantısı zamanı həyata keçmişdir. Belə ki, 1997-ci ildən mövcud olmuş birlik əsasında Demokratiya və İqtisadi inkişaf naminə Təşkilat – GUAM təsis olunmuşdur. Kiyev Zirvə Toplantısında Prezidentlər GUAM-ın Nizamnaməsini qəbul etmişlər. GUAM-ın Nizamnaməsinə görə demokratik dəyərlərin bərqərar olunması, davamlı inkişafın təminatı, beynəlxalq və regional təhlükəsizliyin gücləndirilməsi, Avropaya inteqrasiya, üzv-dövlətlərin iqtisadi,

humanitar və sosial sahələrdə əməkdaşlığının genişlənməsi Təşkilatın başlıca məqsədlərini təşkil edir.

Həmçinin, GUAM dövlət başçıları tərəfindən Kiyev Zirvə Toplantısında qəbul olunmuş “Demokratiya və İqtisadi inkişaf naminə Təşkilat – GUAM-ın yaradılması haqqında Kiyev Deklarasiyası”nda aşağıdakı məqamlar və vəzifələr qeyd olunmuşdur:

- Demokratiyanın möhkəmləndirilməsi, əsas insan hüquqları və azadlıqlarının qorunması, dövlətlərin iqtisadi inkişafının və təhlükəsizliyinin və sabitliyin təmin olunması;
- GUAM dövlətlərinin davamlı inkişafı məqsədilə, dinamik iqtisadi artım, sosial ahənglik və ətraf mühitin mühafizəsi vasitəsilə qarşılıqlı əlaqələrinin gücləndirilməsi;
- Bu dövlətlərin suverenliyini, ərazi bütövlüyünü və azadlığını dağıdan, tam miqyaslı demokratik islahatları həyata keçirilməsini və regionun iqtisadi inkişafını çətinləşdirən, Avro inteqrasiyaya mənfi təsir göstərən və bütün dünya birliyinə çağırış törədən həll olunmamış münaqişələrin nizamlanması məqsədilə fəal əməkdaşlıq;
- Beynəlxalq terrorizm, ekstremizm və aqressiv separatizm, və həmçinin onunla bağlı olan digər mənfi hallarla mübarizə sahəsində əməkdaşlığın gücləndirilməsi;
- İqtisadiyyat, ticarət və nəqliyyat sahəsində əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi və Azad Ticarət Zonası haqqında Sazişin həyata keçirilməsi;
- Enerji təhlükəsizliyi sahəsində səylərin fəallaşdırılması;
- GUAM dövlətlərinin beynəlxalq tranzit potensialından istifadə olunması. GUAM çərçivəsində həyata keçirilən layihələr:

GUAM dövlətlərinin əməkdaşlığının praktiki təzahürü kimi Virtual Mərkəz və Dövlətlərarası İnformasiya-Təhlil Sistemi layihəsi və Ticarətə və Nəqliyyata Yardım (TNY) layihəsi həyata keçirilməkdədir. TNY GUAM dövlətləri arasında ticarət və nəqliyyat sahəsində əlaqələrinin genişləndirilməsi və intensivləşdirilməsi

məqsədini daşıyırsa, VM-DİTS məlumat mübadiləsi və digər operativ xarakterli tədbirləri həyata keçirmək vasitəsilə ticarət və nəqliyyatın inkişafına, onun effektiv və təhlükəsiz fəaliyyət göstərməsinə təminat verir. Hər iki layihə GUAM-ABŞ Çərçivə Proqramının əsas elementləri hesab olunaraq bir-birini tamamlayır və onların paralel şəkildə həyata keçirilməsinə nəzərdə tutulur. VM-DİTS layihəsi çərçivəsində hər bir GUAM dövlətində Milli İnformasiya-Təhlil Mərkəzi və İşçi qruplar yaradılmış və hüquq-mühafizə orqanlarının müvafiq ekspertləri bu istiqamətdə ilkin məlumat mübadiləsi aparırlar. TNY layihəsinin həyata keçirilməsi məqsədilə hər bir GUAM dövləti milli planları əsasında dördtərəfli əməkdaşlıqlarını davam etdirirlər.

Həmçinin, qeyd olunmalıdır ki, GUAM dövlət başçıları Kiyev Zirvə Toplantısı zamanı Azad Ticarət Zonası haqqında Sazişin həyata keçirilməsinin başlanmasını elan etmişlər və buna dair müvafiq işlər görülməkdədir.

GUAM üzv dövlətlərin həll olunmamış münaqişələr üzrə əməkdaşlığı:

Kiyev Zirvə Toplantısında qəbul olunmuş “Demokratiya və İqtisadi İnkişaf naminə Təşkilat-GUAM dövlət başçılarının münaqişələrinə nizamlanması üzrə Birgə Bəyannamə”-sində aşağıdakı əsas məqamlar qeyd olunmuşdur:

- GUAM dövlətlərinin ərazilərindəki münaqişələrin həlli yalnız suverenliyinin qorunması, ərazi bütövlüyü və bu dövlətlərin beynəlxalq səviyyədə tanınan sərhədlərinin toxunulmamazlığı əsasında həyata keçirilə bilər və bu GUAM çərçivəsində əməkdaşlığın əsas prioritetlərindən hesab edilir;
- Dövlətlərin ərazisi hərbi işğal obyektinə ola bilməz;
- Separatizm və dezintegrasiya perspektivsizdir. Güc tətbiqi, etnik təmizləmə təcrübəsi və ərazi işğalı universal və Avropa dəyərlərinə, sülh, demokratiya, sabitlik və regional əməkdaşlıq prinsiplərinə ziddir;
- Nəzarət olunmayan ərazilərin məxsus olduqları dövlətlərə reintegrasiyası, məcburi köçkünlərin daimi yaşayış yerlərinə qayıtmaları və müxtəlif etnik qrupların dövlətlərin beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədləri çərçivəsində sülh şəraitində birgə yaşamaları, vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı, bu ərazilərdə dağıdılmış

infrastrukturun bərpa edilməsi və həmçinin kommunikasiyaların bütün tərəflərin faydası üçün istifadə edilməsi yolu ilə GUAM dövlətlərinin ərazilərindəki münaqişələrin həllində bu dövlətlərin və beynəlxalq ictimaiyyətin səylərinin birləşdirilməsi;

- Əhalinin geri qayıtması və etnik icmaların sülh şəraitində birgə yaşamaları məqsədilə münaqişə zonalarının demilitarizasiyası və bu zonalarda BMT və ATƏT çoxmillətli sülhməramlı qüvvələrinin yerləşdirilməsi köməyi ilə təhlükəsizliyi təmin olunması;

- GUAM Xarici İşlər Nazirləri Şurasının bu Bəyanatın müddələrinin həyata keçirilməsi məqsədilə konkret tədbirlərin hazırlanması.

GUAM dövlətləri ərazilərində mövcud olan münaqişələrin həlli məqsədilə bir sıra tədbirlər görməkdədirlər. Belə ki, BMT və BMT sistemi təşkilatlarında birgə mövqedən çıxış edərək məqsədyönlü şəkildə iş aparmaq üçün GUAM dövlətləri arasında razılaşma əldə olunmuş, GUAM dövlətlərinin beynəlxalq təşkilatlar nəzdindəki Daimi Nümayəndəliklərinin fəaliyyət planları qəbul olunmuşdur. Bu istiqamətdə aparılan işlərin nəticəsi kimi “GUAM ərazisində uzanmış münaqişələr və onların beynəlxalq sülhə, təhlükəsizlik və inkişafa təsiri” adlanan 42 bənd BMT 61-ci sessiyasının gündəliyinə daxil edilmişdir. 5 dekabr 2007-ci il tarixində bu bənd altında eyni adlı qətnamə layihəsi baxılması üçün BMT Baş Assambleyasında rəsmi yayılmışdır. Hal-hazırda GUAM dövlətləri arasında qətnamənin qəbul olunmasına dair məsləhətləşmələr aparılır.

GUAM-da Azərbaycanın Sədrliyi 19 iyul 2007-ci ildə Bakı Zirvə Toplantısından başlayaraq 1 iyul 2008-ci il Batumi Zirvə Toplantısınaqədər davam etmişdir. “GUAM: qitələri birləşdirərək” şüarı altında keçirilmiş Bakı Zirvə Toplantısı Təşkilatın inkişafının uzunmüddətli prioritetlərini müəyyən etmiş, onun instusional cəhətdən möhkəmləndirmiş və tərəfdaş ölkələrlə “GUAM+” formasında əməkdaşlığın üstünlüklərini nümayiş etdirmişdir. Azərbaycan Respublikasının Sədrlik proqramında əksini tapmış bu strateji istiqamətlər Təşkilatın 2007-2008-ci illər üçün fəaliyyət istiqamətlərinin əsasını təşkil etmişlər.

Azərbaycan Sədrliyi üzv dövlətlərin və Katibliyin əlaqələndirilmiş söyləri nəticəsində GUAM-ın beynəlxalq mövqeyinin möhkəmlənməsi və Təşkilatın keyfiyyətə yeni inkişafı ilə yadda qalmışdır.

Bakı Zirvə Toplantısının əsas ideyasını təşkil edən regionda ümumi integrasiya və təhlükəsizlik məkanının yaradılması ideyası Azərbaycan Sədrliyinin başlıca vəzifəsi idi. Bu ideyadan irəli gələrək Sədrlik edən ölkənin diqqəti GUAM-ın regional əhəmiyyətinin möhkəmləndirilməsinə və ona beynəlxalq dəstəyin gücləndirilməsinə, üzv-dövlətlərin ümumi maraqlarının konsolidasiyasına və Təşkilat daxilində əməkdaşlıq sisteminin inkişaf etdirilməsinə yönəlmişdir.

Bakı Zirvə Toplantısında GUAM Dövlət Başçıları Şurası Təşkilat çərçivəsində sahələr üzrə əsas əməkdaşlıq istiqamətlərini müəyyənləşdirən GUAM-ın Sahəvi Əməkdaşlığının İnkişafı Strategiyasını qəbul etmişlər.

Azərbaycanın bir illik Sədrliyi kifayət qədər aktiv keçmişdir. Sədrliyimizin fəallığının bariz nümunəsi kimi Bakı Zirvə Toplantısından sonra keçirilmiş 27 sentyabr 2007-ci il tarixli Nyu-Yorkda GUAM Xarici İşlər Nazirləri Şurasının (XİNŞ) iclasını, GUAM-ABŞ və GUAM-Polşa görüşlərini, 10 oktyabr 2007-ci il tarixli GUAM+ formatında Vilnüsə GUAM-ın onilliyinə həsr olunmuş Zirvə Toplantısını, 30 oktyabr 2007-ci il tarixli Vaşinqtonda GUAM-ABŞ görüşünü, 29 noyabr tarixli Madriddə GUAM XİNŞ-in növbəti iclasını, 4-5 dekabr 2008-ci il tarixli Tokioda GUAM-Yaponiya görüşünü, “GUAM ərazisində uzadılmış münaqişələr və onların beynəlxalq sülh, təhlükəsizlik və inkişafa təsiri” adlı qətnamə layihəsinin BMT Baş Assambleyasında yayılmasını, GUAM Aİ əlaqələrinin gücləndirilməsi üçün “GUAM-ın Aİ-də dostları qrupu”u formatında GUAM və Aİ dövlətlərinin xarici işlər nazirliklərinin ekspertləri səviyyəsində görüşü, 19 mart 2008-ci il tarixli GUAM-Avropa Şurası görüşünü, 15-16 aprel 2008-ci il tarixli GUAM dövlətlərinin ərazisində münaqişələrin həllinin prinsiplial əsasları, 29-30 aprel 2008-ci tarixli “GUAM-tranzit” və 29-30 may 2008-ci il

tarixli Bakıda “GUAM-ın inkişaf strategiyası” beynəlxalq konfranslarını və digər tədbirləri xatırlatmaq olardı.

Azərbaycanın Sədriyi müddətində Təşkilatın fəaliyyətinə dair ətraflı məlumat Batumi Zirvə Toplantısında GUAM Dövlət Başçıları Şurası tərəfindən təsdiq olunmuş Hesabatda öz əksini tapmışdır.

19 Dekabr 2012-ci il tarixində Bakıda GUAM Parlament Assambleyasının beşinci iclası öz işinə başlayıb. İki gün davam edən iclasda quruma üzv olan Azərbaycan, Gürcüstan, Moldova, Ukrayna nümayəndə heyətləri ilə yanaşı, Baltik Assambleyasının, Benilüks Parlamentinin, Cənub-Şərqi Avropa Əməkdaşlığı Prosesinin Parlament Ölçüsünün və Vişeqrad qrupu ölkələrinin və TürkPA-nın nümayəndələri qonaq qismində iştirak edirdilər. GUAM PA-nın beşinci iclasında quruma üzv dövlətlərdə avrointegrasiya prosesləri, Şərq Tərəfdaşlığı Proqramı çərçivəsində əməkdaşlıq, regional və beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin edilməsində parlamentlərarası əlaqələrin rolu, GUAM regionunun enerji potensialı, Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində təşkilata üzv dövlətlərin iştirakı, humanitar, elmi-texniki sahələrdə əməkdaşlıq və digər məsələlər müzakirə ediləcək.

Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QDİƏT) - 25 iyun 1992-ci ildə İstanbulda Albaniya, Azərbaycan, Bolqarıstan, Ermənistan, Gürcüstan, Yunanıstan, Moldova, Rumıny, Rusiya, Türkiyə və Ukraynanın dövlət və hökumət başçıları tərəfindən Qara dəniz iqtisadi əməkdaşlığı üzrə Zirvə Bəyannaməsinin (İstanbul Bəyannaməsi) imzalanması nəticəsində yaradılmışdır. İstanbul Bəyannaməsi ilə bərabər həmin gün bu 11 ölkənin dövlət və hökumət başçıları tərəfindən Bosfor Bəyannatı da imzalanıb. İstanbul Bəyannaməsi Qara dəniz əməkdaşlığının prinsiplərini, əsaslarını, istiqamətlərini və ilkin mexanizmlərini təsbit edib. Bosfor Bəyannatı isə İstanbul Bəyannaməsinin və Qara dəniz əməkdaşlığı təşəbbünün vacibliyinin ümumi cizgilərini özündə əks etdirmişdir.

5 iyun 1998-ci ildə Yalta şəhərində iştirakçı dövlət və hökumət başçıları tərəfində QDİƏT-in nizamnaməsinin imzalanması və sənədi 1999-cu ildə qüvvəyə minməsi ilə əməkdaşlıq mexanizmi təşkilat statusu əldə edib.

2004-cü ilin aprelində Serbiya və Çernoqoriyanın da təşkilata üzv qəbul olunması ilə əlaqədar QDİƏT-nin üzv dövlətlərinin sayı 12 yə çatmışdır.

Azərbaycan Respublikasının QDİƏT-də iştirakının əsas məqsədləri təşkilatın əhatə etdiyi Qara dəniz regionunda xüsusi rola malik olduğunu sübut etmək və bu rolu möhkəmləndirmək, regiona mütərəqqi qurucu münasibət bəslədiyini göstərmək, Avropaya inteqrasiya siyasətini bütün istiqamətlərdə Qara dəniz vasitəsilə xəzərin karbohidrogen ehtiyatlarının qərb istiqamətində nəqlini təmin etdirmək, Azərbaycanın tranzit potensialını gücləndirmək, regionun aparıcı dövlətləri ilə çoxtərəfli tərəfdaşlıq mexanizmi qurmaq və bununla da, strateji milli maraqları qoruyub inkişaf etdirməkdədir. Son illərdə Azərbaycanla QDİƏT ölkələri arasındakı ticarət əməliyyatlarına diqqət yetirək.

Cədvəl 2.6

Azərbaycan Respublikasının ixrac əməliyyatları (min ABŞ dol.)

Ölkələr	2012	2013	2014
Türkiyə	600025.1	525985.8	502492.8
Rusiya	959838.1	1077844.4	640271.3
Bolqarıstan	597561.5	119110.7	61154.8
Gürcüstan	570725.6	519175.9	529549.1
Yunanıstan	833834.5	810325.4	255988.3
Ukrayna	86228.4	275617.9	48442.0
Moldova	251.7	190.2	68.4
Rumıniya	82560.4	92390.0	86250.0
Albaniya	0,0	0,0	0,0
Ermənistan	0,0	0,0	0,0

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatları

Cədvəl 2.7

Azərbaycan Respublikasının QDİƏT ilə idxal əməliyyatları (min ABŞ dol.)

Ölkələr	2012	2013	2014
Türkiyə	1520405.1	1463804.9	1286641.4
Rusiya	1378416.5	1505178.4	1314480.4
Bolqarıstan	25975.3	19574.3	63442.1

Gürcüstan	129934.6	131290.4	93888.8
Yunanıstan	15204.5	4780.1	62789.7
Ukrayna	539089.7	589071.3	419579.7
Moldova	8785.9	4015.5	5433.0
Rumıniya	23989.1	36452.9	55847.4
Albaniya	46.5	0.2	5.4
Ermənistan	0.0	0.0	0.0

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatları

2005-2007-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikası enerji üzrə işçi qrupun fəaliyyətini koordinasiya etmişdir. Azərbaycan həmçinin, Qara Dəniz regionunun inkişaf etdirilməsi və regionda əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi məqsədilə tərtib olunan Qara Dəniz dairəvi avtomagistral yolunun tikintisi layihəsində iştirak edir. QDİƏT-in Xarici İşlər Nazirləri Şurasının 2009-cu il 15-16 aprel tarixində keçirilən 20-ci toplantısının qərarına əsasən, təşkilata sədrliyi 2009-cu ilin 1 may tarixindən altı ay müddətində Azərbaycan həyata keçirmişdir. Makroiqtisadi göstəricilərdən aydın olduğu kimi, dünya əhalisinin 6%-i, ərazisinin 5,23%-i QDİƏT-nin payına düşür. QDİƏT-nin dünya təsərrüfatının inkişafında layiqli yer tuta bilməsi üçün çox böyük potensial imkanları vardır:

1. Zəngin təbii resurslar - region öz-özünü mineral, kənd təsərrüfatı və enerji resurslarına olan ehtiyaclarını tamamilə ödəyə bilər;
2. Əlverişli coğrafi mövqe - region bir tərəfdən Avropa ilə, digər tərəfdən Qərbi, Cənub Şərqi Asiya arasında əlverişli mövqe tutmuşdur;
3. Yüksək demoqrafik potensial - yüksək savadlılıqla xarakterizə olunan ucuz əmək resursları;
4. Qarşılıqlı investisiyalar və birgə müəssisələr vasitəsilə rəqabət qabiliyyətli məhsullar buraxmağa imkan verən güclü istehsal imkanları;
5. Çox güclü ixrac potensialı.

1997-ci ildə QDİƏT üzvlərinin yığıncağında QDİƏT ölkələrinin neft və qaz ehtiyatlarının dünya bazarına çıxarılması məqsədilə yeni boru kəmərlərinin tikintisi üçün regional konsorsiumların yaradılması qərara alınmışdır. Sonra QDİƏT üzvlərinin nəqliyyat və kommunikasiya nazirlərinin görüşü zamanı bu sahədə on illik fəaliyyət proqramı qəbul edilmişdir. Proqram aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- regionda başlıca tranzit nəqliyyat marşrutlarında müxtəlif qeyri-fiziki maneələrin aradan qaldırılması;
- Qərb-Şərq yollarının infrastrukturunun inkişafı;
- QDİƏT regionunda informasiya mübadiləsinin inkişaf etdirilməsi.

Eyni zamanda təşkilat vasitəsilə QDİƏT üzvü olan ölkələrin biznesmenləri üçün icra rejiminin sadələşdirilməsi haqqında razılaşma imzalanmışdır. Qeyd edilən iki razılaşma təşkilata daxil olan ölkələrin öz mallarının xarici bazarlara nəqli zamanı bir-birinin ərazisindən rüsumsuz olaraq tranzit məqsədilə istifadə etməyə, beləliklə də onların nəqli xərclərini aşağı salmaqla dünya bazarında daha rəqabət qabiliyyətli olmağa imkan verir.

İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (EKO) - Beynəlxalq təşkilat kimi 1985-ci ildə Türkiyə, İran və Pakistan tərəfindən qurulan və SSRİ-nin dağılması ilə digər türk dövlətlərin qoşulduğu iqtisadi təşkilatdır. Təşkilata üzv ölkələr: Əfqanıstan, Azərbaycan, Türkiyə, İran, Pakistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkmənistan, Özbəkistan və Tacikistandır. Təşkilat iqtisadi, texniki və mədəni əməkdaşlığı möhkəmləndirmək üçün yaradılmışdır. Mövqe və güc olaraq sürətlə inkişaf edən təşkilatın üzvləri arasında 17 iyul 2003-cü ildə İslamabadda ticarət sazişi imzalanmışdır. 1993-cü ildə BMT Baş Assambleyasının 48-ci sessiyasında İƏT BMT-də, 1994-cü ildə isə İslam Təşkilatı Konfransında müşahidəçi statusu alıb.

İƏT-in kənd təsərrüfatı sahəsi; sənaye əməkdaşlığı; nəqliyyat və rabitə; infrastruktur və ictimai işlər; elm, təhsil və mədəniyyət; energetika; narkotik maddələrin yayılmaması məsələləri üzrə fəaliyyət göstərən 8 texniki komitəsi var. Komitələr ildə bir dəfə toplanır. İƏT Nazirlər Şurası da ən azı ildə bir dəfə yığıncaq keçirir.

Hazırda İƏT çərçivəsində bir sıra proqramlar həyata keçirilir. Əsas məqsəd təşkilata üzv ölkələr arasında iqtisadi əlaqələrin möhkəmləndirilməsi və inteqrasiya proseslərinə kömək etməkdir. Təşkilat çərçivəsində üzv ölkələr arasında bir sıra prioritet sahələr, o cümlədən kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, energetika, ticarət və investisiya üzrə əməkdaşlıq aparılır. Azərbaycan İƏT daxilində regional iqtisadiyyatın liberallaşdırılması proseslərində fəal iştirak edir. Belə ki, üzv

dövlətlər arasında iqtisadi əməkdaşlığın gücləndirilməsi və regiondaxili ticarətin artırılması məqsədilə Azərbaycan 10 müxtəlif sazişə, o cümlədən "İƏT üzv dövlətləri arasında Ticarət Əməkdaşlığına dair Çərçivə Saziş", "İƏT regionunda Tranzit Nəqliyyatı haqqında Saziş"ə qoşulmuşdur. Azərbaycan Respublikası tərəfindən "İƏT regionunda investisiyaların təşviqi və qorunması haqqında Saziş" imzalanmışdır. Azərbaycanla İƏT ölkələrinin iqtisadi əməkdaşlığının dərinləşməsinə təkan verəcək amillər sırasında ən mühüm səbəblərdən biri onların çoxunun yüksəliş dövründə olması, arasıkəsilmədən orta və yüksək inkişaf templəri göstərmələridir. Həm də İƏT üzvlərinin makroiqtisadi göstəricilərinin xeyli hissəsinin yaxınlığı, iqtisadi durumlarının, problemlərinin oxşar olması müxtəlif sahələrdə (proteksionizm və ya təşkilat daxilində liberallaşma, antiinflasiya, xarici ticarət, valyutakredit) uyğunlaşdırılmış iqtisadi siyasət yeridilməsini və çətinliklərin birgə aradan qaldırılmasını daha asanlıqla mümkündür. Respublikamızın bu ölkələrlə idxal-ixrac əməliyyatlarının strukturuna baxsaq görürük ki, Azərbaycanın İƏT ölkələrindən idxalında hazır məhsulların payı 26%-dən çox olduğu halda, Azərbaycanın bu ölkələrə ixracında hazır məhsulların payı 5,9% təşkil edir. Eyni zamanda, Azərbaycanın hazırda istehsal etdiyi məhsulların əksəriyyətinin keyfiyyəti və rəqabət qabiliyyəti, dünya bazarlarında təklif olunan analoji əmtəələrin keyfiyyəti, İƏT ölkələrinin bazarlarının tələbi, alıcılıq qabiliyyəti nəzərə alınarsa, bu təşkilatla inteqrasiya əlaqələrinin gücləndirilməsi ölkəmiz üçün daha cəlbədicidir. Çünki ölkəmizdə istehsal olunan məhsulların çoxu (xüsusilə qeyri-neft sektorunda) öz keyfiyyətinə görə əsasən İƏT-ə üzv dövlətlərin daxili bazarlarının tələblərinə cavab verməkiqtidarındadır. Bütün bunları ümumiləşdirərək Azərbaycanın İƏT ilə əməkdaşlığının aşağıdakı 4 istiqamətini əsaslandırmaq olar:

1. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində birgə müəssisələrin yaradılması;
2. Qarşılıqlı nəqliyyat-kommunikasiya və ticarətin bütün növlərinin inkişaf etdirilməsi üçün əməkdaşlıq;
3. Regional statusa malik azad iqtisadi zonaların yaradılması;
4. Elmi-texniki əməkdaşlıq.

Aşağıdakı cədvəllərdə Azərbaycanın son 5 ildə İƏT ilə idxal-ixrac əməliyyatları əks olunub.

Cədvəl 2.8.

İdxal əməliyyatları (min ABŞ dol.)

Ölkələr	2010	2011	2012	2013	2014
Türkiyə	771442.4	1302443.1	1520405.1	1463804.9	1286641.4
İran	118238.6	160486.5	176444.8	207682.3	147156.2
Pakistan	2543.4	3014.8	1348.3	1096.0	2607.7
Əfqanıstan	10.8	27.1	0.0	145.1	0.0
Qazaxıstan	293552.9	217307.9	340557.1	306763.3	221056.1
Qırğızıstan	1006.5	923.4	2240.7	1767.1	1702.7
Türkmənistan	13918.4	12913.6	32714.2	48300.3	13198.4
Özbəkistan	12332.7	50555.1	8027.4	10769.4	23611.9
Tacikistan	1256.1	2773.5	159.6	42.9	188.0

Cədvəl 2.9.

İxrac əməliyyatlar (min ABŞ dol.)

Ölkələr	2010	2011	2012	2013	2014
Türkiyə	170893.7	455761.0	600025.1	525985.8	502492.8
İran	124980.7	144828.7	87342.3	73347.4	39441.7
Pakistan	85.5	7.3	15.0	29.5	194.7
Əfqanıstan	69419.5	100194.1	119916.4	205327.4	275990.1
Qazaxıstan	44591.4	58281.5	52870.3	64234.3	29839.5
Qırğızıstan	40541.2	21151.3	26676.9	12760.9	25800.1
Türkmənistan	200678.0	43921.6	58915.6	39852.1	38002.6
Özbəkistan	20301.4	21881.7	11523.4	10678.5	37900.3
Tacikistan	8181.1	13212.1	43990.1	13763.0	2636.7

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatları

ECOBANK - İƏT-in Ticarət və İnkişaf Bankı 2008-ci ildə fəaliyyətə başlamışdır və onun əsas məqsədi İƏT ölkələrinin daxili regional ticarətini genişləndirmək və iqtisadi inkişafını sürətləndirmək üçün maliyyə vəsaitlərinin təşkil və təmin olunmasıdır. Bankın əsas prioritetləri infrastruktur, istehsal, daşımalar, telekommunikasiya və energetika sahələrində layihələrdir.

Azərbaycan ilə əməkdaşlıq - İƏT daxilində iqtisadiyyatın liberallaşdırılması proseslərində fəal iştirak edir. Belə ki, üzv dövlətlər arasında iqtisadi əməkdaşlığın

gücləndirilməsi və regiondaxili ticarətin artırılması məqsədilə Azərbaycan 10 müxtəlif saziş imzalanmışdır.

Təşkilatın 4-cü iclası 2009-cu ildə Bakıda keçirilmişdir. Görüş iştirakçıları 2015-ci ilədək İƏT məkanında azad ticarət zonasının yaradılmasını əsas məsələ hesab ediblər.

FƏSİL 3. AZƏRBAYCANIN İNTEQRASIYA PROSESLƏRİNDƏ İŞTİRAKININ PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. Gömrük ittifaqı və Avropa ittifaqı dilemması

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində Azərbaycanın gömrük təşkilatının beynəlxalq əlaqələri xeyli genişlənmiş və keyfiyyətcə yeni səviyyəyə qalxmışdır.

Beynəlxalq gömrük əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi və möhkəmləndirilməsi, inteqrasiyanın dərinləşdirilməsi məqsədilə bir çox beynəlxalq təşkilatlar və dünya dövlətlərinin gömrük xidmətləri ilə əməkdaşlıq edən Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi hüquqi-iqtisadi əməkdaşlığı bir neçə istiqamətdə həyata keçirir. Bu istiqamətlərdən biri də Ümumdünya Gömrük Təşkilatı ilə sıx əlaqələr müstəvisində fəaliyyət göstərməsidir. Azərbaycan Gömrük Təşkilatı ÜGT-nin strateji istiqamətlərinin formalaşdırılması, qlobal gömrük proseslərinin effektivləşdirilməsi və daha da müasirləşdirilməsində yaxından iştirak edir. Digər tərəfdən, ÜGT-nin fəal üzvü kimi dünyanın ən qabaqcıl ölkələrinin gömrük orqanları ilə sıx əməkdaşlıq edir. Bu əməkdaşlıq ÜGT, MDB Gömrük Xidmətləri Rəhbərlər Şurası və ikitərəfli münasibətlər çərçivəsində özünü büruzə verir.

ARDGK-nın ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq sazişlərə üstünlük verməsi gömrük sisteminin təkmilləşdirilməsində öz bəhrəsini verir. Türkiyə, İran İslam Respublikası, Gürcüstan, Özbəkistan, Qazaxıstan, Livan, Bolqarıstan respublikaları və Ukrayna gömrük orqanları ilə gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında sazişlər imzalanmışdır. MDB Gömrük Xidmətləri Rəhbərlər Şurası çərçivəsində və İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv olan ölkələrlə çoxtərəfli sazişlər mövcuddur. Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı hökumətləri ilə Azərbaycan Respublikası hökuməti arasında gömrük orqanlarının qarşılıqlı inzibati yardımını haqqında memorandum 7 iyul 1997-ci il tarixində imzalanmışdır.

DGK Müstəqil Dövlətlər Birliyi üzvü olan ölkələrin Gömrük Xidmətləri Rəhbərlər Şurasının iclaslarında fəal iştirakedir. Bunun nəticəsidir ki, MDB üzvü olan ölkələrin Gömrük Xidmətləri Rəhbərlər Şurasının 20-ci iclası Bakı şəhərində keçirilmişdir. Dövlət Gömrük Komitəsi XİFƏN əsasında vahid gömrük tarifinin işlənilib hazırlanması, gömrük rüsumlarının alınması, tətbiq edilməsi, malların

mənşə ölkəsinin təyin edilməsini, gömrük məqsədləri üçün malların qiymətləndirilməsi də daxil olmaqla MDB üzvü olan ölkələrin gömrük siyasətinin əsas istiqamətləri üzrə təkliflərin hazırlanıb təqdim edilməsini təmin edir.

DGK həmçinin, gömrük orqanları üçün kadrların hazırlanması, avtomatlaşdırılmış informasiya sistemi, gömrük statistikasını, beynəlxalq əməkdaşlıq sahələrində MDB gömrük xidmətləri ilə əməkdaşlıq edir.

Ukrayna Dövlət Gömrük Xidmətindən daxil olmuş “Ukrayna Dövlət Gömrük Xidməti və Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi arasında qarşılıqlı yardım göstərilməsi qaydaları haqqında memorandum” layihəsinin ekspertizası aparılmış və Azərbaycan Respublikası hökuməti nümayəndə heyətinin Ukraynada səfəri zamanı 30 iyul 1999-cu il tarixində Kiyev şəhərində imzalanmışdır. Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Baş Katibi Mişel Danenin məktubuna əsasən Azərbaycan Respublikası “Malların təsviri və kodlaşdırılması üzrə harmonikləşdirilmiş sistem haqqında Beynəlxalq konvensiya”ya qoşulmaq barədə təklif daxil olmuşdur.

Fərəhləndirici haldır ki, 2001-ci ilin yanvar ayından respublikamız bu konvensiyaya qoşulan 100-cü dövlət oldu. ÜGT-nin Brüssel şəhərində keçirilən 93-94-cü sessiyalarında Komitə sədrinin rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti iştirak etmiş və sessiyanın işi zamanı Azərbaycan Respublikası ÜGT-nin Maliyyə Komitəsinə üzv seçilmişdir.

Avropa İttifaqının TASİS proqramı üzrə Azərbaycan Respublikasının milli və dövlətlərarası proqramları və Avropa İttifaqı Komissiyasının Texniki Yardım Proqramı çərçivəsində (1996-cı il oktyabr) Daşkənd şəhərində Avropa Gömrüyü və Azərbaycan Respublikası Dövlət Komitəsi arasında TASİS proqramı çərçivəsində “Təhsil”, “İdarəetmə və təşkilat” layihələri üzrə müqavilələr imzalanmışdır.

DGK-nın Avropa Gömrüyü ilə apardığı intensiv danışıqlar nəticəsində TASİS proqramı çərçivəsində Avropa Gömrüyünün Orta Asiya respublikaları və Azərbaycan Respublikası üzrə koordinatları tərəfindən “Con Erik Platt” bağlanmış müqavilələrin həyata keçirilməsi barədə gömrük orqanlarının məsul vəzifəli

şəxsləri Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinin rəyini öyrənmək üçün Bakıda görüşlər keçirilmişdir.

Avropa – Qafqaz – Asiya nəqliyyat dəhlizinin inkişafına həsr edilmiş Beynəlxalq Konfrans hazırlıq üçün Bakı şəhərində keçirilən iştirakçı dövlətlərin işçi qrupları üzvlərinin iclasında gömrük əməliyyatları və sənədləşdirmələrinin aparılması üzrə əsas işin texniki əlavəsinin layihəsi hazırlanmışdır.

Burada TASİS və TRASEKA proqramları çərçivəsində həyata keçirilən sərhəd – keçid prosedurlarının sadələşdirilməsi, unifikasiya olunması və s. məsələlərin əksini tapmasıdır. Təbii ki, nəqliyyatın sərhədlərdən keçməsi üçün proqram iştirakçıları olan dövlətlərararsı gömrük əməliyyatlarının genişlənməsi vacib məsələ kimi qarşıda dayanır. Azərbaycan gömrük orqanları sərhəd buraxılış məntəqələrində vacib dövlət xidməti orqanı kimi gömrük prosedurlarının harmonikləşdirilməsi və sadələşdirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atırlar. Azərbaycan bununla bağlı bir sıra beynəlxalq konvensiyaya qoşulmuşdur. Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən gömrük nəzarətinin təşkili, informasiya texnologiyalarının istifadəsi sahəsində səylərini xeyli artırmış, avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminə keçilmiş, proqram təminatı və texniki baza yaradılmış və hazırda istismardadır.

TRASEKA layihəsi üzrə əsas çoxtərəfli saziş imzalandıqdan sonar ölkəmiz tərəfindən bütün lazımi təşkilati işlər həyata keçirilmişdir və bu dəhlizin səmərəliliyinin artırılması və inkişaf etdirilməsi üzrə mühüm işlər görülmüşdür. Ümumiyyətlə, respublikamıza gələn avropalı ekspertlər gömrük orqanları tərəfindən həyata keçirilən işləri yüksək qiymətləndirmiş, sərhəd–keçid məntəqələrində yaradılan şəraitdən razı qaldıqlarını dilə gətirmişdilər.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin dəvəti ilə İran İslam Respublikasının İqtisadiyyat və maliyyə nazirinin müavini, Gömrük idarəsinin prezidenti və Türkiyə Cumhuriyyətinin gömrük müstəşarı Azərbaycana rəsmi səfər etmişlər. İran İslam Respublikasının İqtisadiyyat və maliyyə nazirinin müavini, Gömrük idarəsinin prezidentinin səfəri zamanı “Azərbaycan Respublikası Dövlət

Gömrük Komitəsi və İran İslam Respublikası Gömrük idarəsi arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq haqqında memorandum” imzalanmışdır.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 2008-ci ildə Türkiyəyə rəsmi səfəri çərçivəsində iki ölkənin hökumətləri arasında gömrük sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında imzalanan sazişi əməkdaşlığın genişləndirilməsi baxımından irəliyə doğru atılan müsbət addım kimi səciyyələndirmək olar. Saziş imkan verəcəkdir ki, gömrük orqanları arasında gömrük qanunvericiliyinin pozulmasının hər iki ölkənin İqtisadi, maliyyə, ticarət və ictimai maraqlarına ziyan vurduğu nəzərə alınmaqla qarşılıqlı əməkdaşlıq genişləndirilsin. Sazişin əsas məram və məqsədlərindən biri də tərəflərin zəruri məlumat və sənədlərin alınmasında bir-birinə yardım etməsidir. Eyni zamanda sazişin müddəalarına uyğun olaraq Türkiyə Cumhuriyyəti Gömrük Müstəşarlığı və Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi gömrük qanunvericiliyinin düzgün tətbiq edilməsi məqsədilə gömrük hüquq pozmalarının qarşısının alınması, təhqiqatının aparılması üçün və bu hüquq pozmalara qarşı bütün zəruri tədbirləri görəcəklər.

Razılığa gələn tərəflər öz təşəbbüsləri ilə və ya sorğu əsasında öz milli qanunvericiliyinə uyğun olaraq birgə əməkdaşlıq edəcək, gömrük qanunvericiliyini pozan və ya pozması aşkara çıxan fəaliyyət və yaxud narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların qanunsuz ticarəti ilə məşğul olan bütün təzahürlərə qarşı birgə mübarizə aparacaqlar. İki qardaş ölkənin gömrük xidmətləri əməkdaş və mütəxəssis mübadiləsi də daxil olmaqla aralarında bərabər təsirli əlaqələrin qurulması təhsil sahəsində qarşılıqlı proqramların hazırlanması, razılaşdırılan mövzularda birgə seminar və konfransların təşkili, gömrük qanunvericiliyi və tətbiqi sahəsində qarşılıqlı məlumat mübadiləsi sahəsində təcrübə aparacaqlar.

Məlumdur ki, beynəlxalq aləmdə nüfuzə malik olan Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Baş Katibi Mişel Dane respublikamıza ikinci dəfə (19iyun 2000-ci il) işguzar səfər etmiş və faydalı fikir mübadiləsi aparmaqla perspektiv planların müzakirəsində iştirak etmişdir. Baş Katib tərəfindən Azərbaycan Gömrük

Təşkilatının müsbət işi qiymətləndirilmişdir. Bu isə beynəlxalq aləmdə milli gömrük xidmətlərimizin layiqincə təmsil olunması və tanınmasının təzahürüdür.

Yeri gəlmişkən, 2002-ci ilin yanvar ayının 3-da ÜGT Baş Katibi Mişel Dane və DGK-nın sədri Kəmaləddin Heydərov arasında “Azərbaycan Respublikasının Bakı şəhərində Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Regional Tədris Mərkəzinin təsis edilməsi haqqında” anlaşma memorandumu imzalandı. Memorandumda yaradılacaq həmin mərkəzdə regional tədris, texniki yardıma dair görüşlər və gömrüklə bağlı digər tədbirlərin keçiriləcəyi, DGK-nın onunsahibi və istifadəçisi olacağı özünün milli və beynəlxalq proqramlar üçün də istifadə edəcəyi əksini tapmışdır.

2000-ci ildə İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının (EKO) üzvü olan ölkələrin gömrük orqanları rəhbərlərinin 7-ci iclasının Bakı şəhərində keçirilməsi beynəlxalq İqtisadi əməkdaşlığı, regional ticarət, nəqliyyat və kommunikasiya məsələlərinin həllinə yönəldilmiş üzv ölkələrin İqtisadi tərəqqisinə kömək etməklə gömrük sahəsində inteqrasiyanın dərinləşməsinə, beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsinə xidmət edir. ARDGK-nın nümayəndə heyətinin ÜGT-nin 95-96-cı sessiyasında iştirakı və üzv ölkələrin təmsilçiləri tərəfindən dəstəklənəcək və mötəbər təşkilatların ali orqanı olan siyasi komissiyaya üzv seçilməsi ölkəmizin beynəlxalq aləmdə nüfuzunun tanınmasının təzahürüdür. Göründüyü kimi, son 10 ildə ölkə rəhbərliyinin həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasət, o cümlədən gömrük siyasəti nəticəsində respublikanın beynəlxalq gömrük əlaqələri xeyli genişlənmiş və hal-hazırda genişlənməkdə və inkişaf etdirilməkdədir.

3.2. İnteqrasiya proseslərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi yolları

İqtisadi müstəqillik və suverenlik əldə etdikdən sonra Azərbaycanın qarşısında dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiya olmaq imkanları açıldı. Hazırda Azərbaycan getdikcə xarici dünyaya daha çox açılan bir ölkə olmaqla dünya ictimaiyyəti ilə aktiv iqtisadi, siyasi, elmi-texniki, mədəni və siyasi əlaqələr qurur ki, bunların da arasında xarici ticarət mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycan xarici ticarətinin fiziki həcmi, dəyəri, əmtəə və coğrafi strukturu son illərdə kəskin dəyişikliyə məruz qalmışdır. Məlumdur ki, 1991-ci ilə qədər xarici ticarət mərkəzinin inhisarı altında olmuş və Azərbaycan əsasən respublikalararası ticarət əməliyyatları həyata keçirmişdir ki, elə bu əməliyyatlar da onun xarici ticarət fəaliyyətini əks etdirmişdir. Təhlil edilən dövrdə respublikalararası dövriyyəsinin 30%-ni təşkil etmiş, dövriyyənini yalnız 5-7%-ni uzaq xarici ölkələrin payına düşmüşdü.

Şərh olunan daxili və xarici ticarət əlaqələrinin inkişafının nəzəri-metodoloji məsələlərinə əsaslanaraq müasir dövrdə dünya təsərrüfat sistemində gedən prosesləri, Azərbaycanın yerli xüsusiyyətlərini və iqtisadi inkişaf istiqamətlərini nəzərə alaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, müasir dövrdə ölkəmizin inteqrasiya proseslərinin effektivliyini yüksəltmək üçün aşağıdakı prinsiplərə riayət olunmalıdır.

1. Ölkənin mövcud təbii-iqtisadi ehtiyatlarından məqsədli istifadənin təşkil edilməsi : beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sistemində xarici ticarətin səmərəliliyinin artırılmasının əsas prinsiplərindən biri təbii-iqtisadi ehtiyatlardan məqsədli istifadənin təşkil edilməsi olmalıdır. Hər bir ölkə rəqabət üstünlüyü əldə etdiyi sahələrdə mövcud imkanları səfərbər etməklə beynəlxalq bazarlara sərbəst çıxışını təmin edə bilər.

İnkişaf yolunda olan ölkələrin əksəriyyətində olduğu kimi, respublikamız da özünün zəngin təbii ehtiyatlarını beynəlxalq bazarlara çıxarmaqla digər istehsal sahələrinin inkişafına da təkan verə bilər. Təbii olaraq həmin ehtiyatların məhdudluğu şəraitində ölkəmizin xammal ixracatçısından hazır məhsulların satıcısı rolunda çıxış etmələri daha məqsədəuyğundur. Ölkəmiz özünün müstəqilliyini qazandıqdan sonra investisiyaların ölkəyə cəlb edilməsi sahəsində yürütdüyü «açıq qapı» siyasəti nəticəsində, xüsusilə zəngin karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi və bunların beynəlxalq bazarlara çıxarılması sahəsində xeyli irəliləyişlər əldə etmişdir. Təbii olaraq ölkəmiz gələcək iqtisadi inkişafının əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirərkən bu əməliyyatlardan əldə olunan gəlirlərin

digər sahələrin də tarazlı inkişafına yönəlməsi xarici ticarət əlaqələrinin də genişləndirilməsinə təkan verəcəkdir.

2. İxrac yönümlü məhsul istehsalında elmi-texniki tərəqqinin müasir nailiyyətlərindən və innovasiya texnologiyalarından istifadə imkanlarının genişləndirilməsi.

Ölkənin ixrac potensialının genişləndirilməsi beynəlxalq bazarların standartlarına cavab verən likvidli məhsul istehsalından asılıdır. Keyfiyyətli, rəqabət qabiliyyətli məhsulun istehsalı qabaqcıl texnologiyaların istehsalatda və sosial yeniliklərin cəmiyyətdə tətbiqini tələb edir. Xüsusilə bu gün aktual olan yeyinti məhsullarının keyfiyyətinin və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələsi istehsal, yaxud da emal prosesinin bütün mərhələlərində keyfiyyətə nəzarət sistemlərinin tətbiqini zəruri edir.

Elmi-texniki tərəqqinin məqsədi əmək və material resurslarına qənaət edilməklə məhsul istehsalının artırılmasına, əhalinin sosial həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına nail olmaqdır. Müəssisələr elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin və müasir texnologiyaların tətbiqi sayəsində istehsal ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyini artırır, əmək məhsuldarlığını yüksəldir, məhsul vahidinə məsrəflərin xeyli azaldılmasına nail olurlar.

Müəssisələrdə elmi-texniki tərəqqini əks etdirən göstəricilər sistemində aşağıdakıları aid etmək olar:

- müxtəlif istehsal sahələrində məhsuldarlığın artırılması;
- məhsul istehsalının artması və onun keyfiyyətinin yüksəlməsi;
- istehsal prosesində xammal və ehtiyatlara qənaət olunması;
- məhsulun maya dəyərinin aşağı salınması və istehsalın rentabelliyyətinin artması və s.

Bu göstəricilər vasitəsilə müəssisələrdə elmi-texniki tərəqqinin səmərəliliyini qiymətləndirmək və onların rolunu müəyyənləşdirmək mümkündür.

Bu gün sənaye sahələri ilə yanaşı, milli iqtisadiyyatın inkişafında əhəmiyyətli rol oynayan aqrar bölmədə də texniki tərəqqi əsas yer tutur. Bu, özündə təkcə texnikanın tərəqqisini yox, eyni zamanda istehsal texnologiyasının və təşkilinin

qabaqcıl təcrübədən istifadəni əks etdirir. Kənd təsərrüfatının sənaye əsasına keçirilməsi respublikada aktual məsələlərdən olmaqla yanaşı, bunun təmin edilməsi texniki tərəqqi ilə bilavasitə bağlıdır. Müasir dövrdə istehsal proseslərinin kompleks mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması kənd təsərrüfatının sənaye əsasında keçməsi istiqamətində başlıca addımlardan biri olardı. Bu proses eyni zamanda kənd təsərrüfatının məruz qaldığı təbii qüvvələrin mənfi təsirindən də müəyyən dərəcədə azad edir. Şübhəsiz, kənd təsərrüfatını tam sənaye əsasına keçirmək mümkün deyildir. Çünki o, təbii-iqlim şəraitindən ancaq qismən azad edilə bilər. Kənd təsərrüfatının sənayeləşdirilməsi, istehsalın mexanikləşdirmə və avtomatlaşdırma səviyyəsinin yüksəldilməsi görülməli işlərin sürətiəndirilməsinə imkan verir ki, bu da əlverişsiz təbii iqlimin (yağışın, quraqlığın və s.) vurduğu zərərləri qismən azaldır. Aqrar bölmədə məhsul istehsalının artması bir sıra əməliyyat sənaye sahələrinin inkişafına və istehsal olunan məhsulların beynəlxalq bazarlara sərbəst çıxış imkanlarını artıracaqdır.

3. Təsərrüfat subyektlərinin müəyyən məhsulların istehsalında ixtisaslaşma səviyyəsinin yüksəldilməsi.

Təsərrüfat subyektlərinin ixtisaslaşması onların istehsal etdikləri məhsulların bilavasitə mübadiləsi ilə başa çatır. Bunun nəticəsi olaraq müəssisələrarası, sahələrarası və ölkələrarası əmək böküsü yaranır. Xüsusilə, beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirak edən ölkələrin müəssisələri öz tələbatlarından daha çox istehsal etdikləri məhsulları beynəlxalq bazarlara ixrac edir, istehsal etmədikləri, yaxud da öz tələbatlarından az istehsal etdikləri malları idxal edir. Bu hadisə özlüyündə müəssisələrin öz güclərini ayrı-ayrı məhsul növlərinin istehsalına yönəltmək və istehsal olunmuş məhsulların sadəcə ölkə ərazisində deyil, eyni zamanda bütün dünya təsərrüfat miqyasında mübadilə etməkdən ibarətdir.

Müəssisələrin beynəlxalq ixtisaslaşması və müqayisəli üstünlüyünün əldə edilməsi, həmçinin onların ölkədaxili ixtisaslaşmasına uyğun olaraq həyata keçirilir, qarşılıqlı əlaqədə olan beynəlxalq sistemdə iştirak edərək müəyyən növ məhsul istehsal edir və ixrac edirlər. İxrac həcmi ölçüsü isə kvotadan asılıdır.

Tamamilə aydındır ki, kvota nə qədər yüksək olarsa, resurslar beynəlxalq əmək bölgüsünə bir o qədər çox cəlb olunacaqdır. Ümumi istehsalda ixracın xüsusi çəkisi ixrac kvotasının, hətta ümumi daxili məhsulun (ÜDM) həcmi ilə ölkə daxilində istehlak olunan məhsullar arasındakı fərqə bərabər olmalıdır. Daxili istehlak nə qədər yüksək olarsa, ixrac kvotasının həcmi də bir o qədər çox olacaqdır. Ölkənin ixrac kvotasının həcmi daxili bazarın həcmi, iqtisadi inkişaf səviyyəsi əhalinin hər bir nəfərinə düşən ÜDM, ölkənin təbii resurslarla təmin olunma səviyyəsi, milli iqtisadiyyatın sahə strukturu və s. amillər müəyyən edir. Belə ki, böyük dövlətlərdə istehsalçılar üçün daxili bazarda xammal, material və işçi qüvvəsi tapmaq imkanları genişdir və istehlak mallarının tapılmasında onlar çətinlik çəkmirlər. İnkişaf etmiş həmin dövlətlər bəzi çatışmayan resursları və istehlak mallarını idxal edir. Bunun əvəzində isə öz tələbatlarından artıq istehsal etdikləri məhsulları başqa ölkələrə ixrac edirlər. Buradan aydın olur ki, ÜDM-də ixracın xüsusi çəkisi inkişaf etmiş ölkələrdə inkişaf yolunda olan kiçik ölkələrə nisbətən azdır.

Digər tərəfdən, ölkənin hər bir nəfərinə düşən ÜDM-si nə qədər çox olarsa və ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakı eyni inkişaf səviyyəsində olmasına baxmayaraq çoxdursa, onun ixrac kvotası da yüksək olacaqdır.

İxrac kvotasının həcmi ölkənin təbii ehtiyatlarının həcmi də təsir edir. Məsələn, zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına malik ölkəmizin ixracında neft və neft məhsullarının xüsusi çəkisi və ixrac kvotası yüksəkdir. Bəzən isə eyni inkişaf səviyyəsinə malik olan Yaponiya, Sinqapur kimi ölkələrdə təbii ehtiyatların zənginliyi deyil, onların olmamağı beynəlxalq Əmək bölgüsündə aktiv iştirakı stimullaşdırır. Belə ki, həmin ölkələr xammal ehtiyatlarını idxal edir və onlardan hazır məhsullar istehsal edərək daha üstün qiymətlərlə ixrac edə bilirlər.

İqtisadiyyatın struktur xüsusiyyətləri də ixrac kvotasına təsir edən əhəmiyyətli amillərdəndir. Bir ölkədə energetika, metallurgiya və ağır sənayenin digər sahələrinin xüsusi çəkisi nə qədər çox olarsa, ölkə beynəlxalq əmək bölgüsünə bir

o qədər az qoşulacaqdır. Əksinə, hazır məhsulların, detalların, emaledici sənaye sahələrinin istehsalı üzrə ixtisaslaşmış ölkələrin ixrac kvotası da yüksək olacaqdır.

4. Daxili və xarici ticarətin təkmilləşdirilməsi, ölkələrin beynəlxalq əmək bölgüsündə fəal iştirakı nəqliyyat və infrastrukturun yüksək inkişaf səviyyəsinə çatdırılmasından da asılıdır.

Təbii olaraq ölkənin bütün nəqliyyat növlərindən istifadəyə eyni dərəcədə əhəmiyyət verməsi, beynəlxalq yükdaşımaların intensivliyini artırmaq üçün dünya vahid nəqliyyat sisteminə qoşulması ölkənin tranzit ölkə kimi əhəmiyyətini artıracaqdır. Ölkəmizin əlverişli coğrafi mövqeyi, Avropanı Asiya ilə birləşdirən əsas nəqliyyat yollarının buradan keçməsi, bir sıra strateji əhəmiyyətli layihələrdə ölkənin fəal iştirakı son dövrlər nəqliyyatda yükdaşımalarının keyfiyyət və kəmiyyətinə müsbət təsir etmişdir. Bu gün avtomobil nəqliyyatı sahəsində özəl sektorun inkişafı, ölkə gəmiləri ilə yükdaşımaların səmərəli həyata keçirilməsi, ölkə ərazisindən neft və neft məhsullarının boru kəməri vasitəsilə beynəlxalq bazarlara ötürülməsi və dəmir yolu əlaqələrində maneələrin aradan qaldırılması daşınmaların həcmnin artmasına da təsir etmişdir.

Digər tərəfdən, müəssisələrin xarici ticarətlə daha fəal məşğul olmalarına yardımçı olan bəzi strukturların (lizinq şirkətlərinin, ixracata yardım fondu, ixracatçı birlikləri və s.) yaradılması da ölkənin ümumi ticarət dövryyəsinin artmasına müsbət təsir edəcəkdir.

5. Daxili və xarici ticarəti tənzimləyən qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasının sürətləndirilməsi.

Ölkənin beynəlxalq iqtisadi əlaqələrinin genişləndirilməsi, dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyasının sürətləndirilməsi və beynəlxalq əmək bölgüsündə fəal iştirakı bu sahədə mövcud qanunvericiliyin beynəlxalq standartların tələblərinə uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Daxili bazarın qorunması fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına yönəldilən tədbillər xarici ticarətin tənzimlənməsi sahəsində görülən işlərdən bilavasitə asılıdır. Ölkəmizin dünya təsərrüfat sistemində sürətlə qovuşduğu bir dövrdə beynəlxalq ticarət-iqtisadi təşkilatlarda bərabər hüquqlu

üzvü kimi istirakını təmin etmək üçün milli qanunvericiliyin Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) Avropa İqtisadi Birliyi və digər təşkilatların qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması vacib məsələlərdəndir. Müasir dövrdə ölkəmizin iqtisadi inkişaf strategiyasında xarici iqtisadi fəaliyyəti yenidən qurmaq, təkmilləşdirmək və tənzimləmək üçün milli iqtisadiyyatın ixrac yönümünə uyğun formalaşdırılması və idxalı əvəz edən istehsal sahələrinin yaradılması məsələləri başlıca prioritetlər olaraq müəyyən edilmişdir. Bu istiqamətdə işlərin sürətləndirilməsi məqsədilə bir sıra fərmanlar imzalanmış, Dövlət Proqramları qəbul edilmiş və idarəetmə sahəsində təkmilləşdirmələr aparılmışdır.

Göründüyü kimi, ölkələrin beynəlxalq əmək bölgüsündə fəal fəaliyyəti və xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin artırılması yuxarıda qeyd olunan prinsiplərə əməl etməklə kompleks fəaliyyət proqramlarının hazırlanmasını və tətbiq edilməsini tələb edir.

Xarici ticarətin inkişafın dinamikası və meyllərinin kompleks tədqiqatı zamanı ixrac-idxal əməliyyatlarının ölkə-coğrafi strukturunun öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xarici ticarətin, xüsusilə də ixracın coğrafi strukturunun öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xarici ticarətin, xüsusilə də ixracın coğrafiyasına görə xarici ticarətin münasibətlərindəki prioritetlər barədə fikir yürütmək olar. Müstəqilliyin ilk illərində ənənəvi ticarət əlaqələrinin coğrafi strukturunda köklü dəyişiklər baş verdi. 1990-2004-cü illərdə MDB ölkələrinin ixracda payı 92.3%-dən 17%-ə, idxalda xüsusi çəkisi isə 71.5%-dən 34.3%-ə düşüb. Uzaq xarici ölkələrin Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrində payı isə müvafiq olaraq 7.7%-dən 83%-ə və 28.5%-dən 65.7%-ə yüksəlib. Göstəricilər uzaq xarici ölkələrin xarici ticarət münasibətlərində xüsusi çəkisinin dayanıqlı templərlə artdığını göstərir ki, buda Azərbaycanın xarici ticarətinin müstəqillik illərində nümayiş etdirdiyi xarakterik meyllərdən biridir.

2010-cu ilin yekunlarına görə, Azərbaycanın dünyanın 150 ölkəsi ilə ticarət əlaqəsi olmuşdur ki, bunlardan 12-si MDB-yə, digərləri isə uzaq xarici ölkələrə aiddir. Yuxarıda deyilənlər göstərir ki, keçid dövründə Azərbaycanını xarici

ticarətində dəqiq ifadə olunmuş qanunauyğunluqlar və meyllər meydana gəlmişdir. Bu meyllərin həm statik, həm də dinamik təhlili ölkənin xarici ticarətinin coğrafiyasının inkişafında ümumi qanunauyğunluqları və regional xüsusiyyətləri müəyyən etməyə imkan verir. Ölkənin xarici ticarətində, həm ixracda, həm də idxalda Avropa Birliyi ölkələrinin, xüsusilə də İtaliya, Böyük Britaniya, Almaniya və Niderlandın xüsusi çəkisi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Eyni zamanda, ölkənin ənənəvi ticarət tərəfdaşları Rusiya, Türkiyə və İran da mövqelərini qorumaqdadırlar. Bundan əlavə, son illərdə bir sıra Asiya və Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri ilə ticarət əlaqələri aktivləşmişdir. Belə güman etmək olar ki, yaxın illərdə bu ölkələr və həmçinin ABŞ Azərbaycanın əsas perspektiv ticarət tərəfdaşları olacaqlar. İntegrasiya birlikləri və ticarət blokları ilə münasibətdə isə Avropa Birliyi ölkələri və OPEK-in xüsusi çəkisi əhəmiyyətli dərəcədə artsa da, MDB və İƏT ilə ticarət əlaqələri zəifləmişdir.

Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin, o cümlədən Azərbaycanın xarici iqtisadi strategiyasının əsas prioritet istiqamətlərindən biri onların müasir dünya təsərrüfat proseslərinə aktiv şəkildə qoşulmaları, qlobal geoiqtisadi məkanda baş verən yeni meyllərə adekvat şəkildə reaksiya verməkdən ibarətdir. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi baxımından xarici iqtisadi əlaqələrin bu keçid ərəfəsində dövlət tərəfindən nəzarətdə saxlanılması, o cümlədən də tənzimlənməsi məqsədə uyğundur və tədqiqat materialları bir daha göstərir ki, respublika rəhbərliyi real gerçəklik prizmasından baxıldıqda müstəqillik dövründə ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətinin prioritetlərinin və strateji istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi istiqamətində kompleks fəaliyyət göstərmişdir.

Tranzit olaraq Azərbaycan Respublikası ərazisindən 5992,4 min ton yük keçirilmişdir. Tranzit yüklər əsasən İtaliya (1712,0 min ton), İsveçrə (1623,1 min ton), Gürcüstan (1261,8 min ton), Tacikistan (435,1 min ton), Türkiyə (250,4 min ton), İran (196,1 min ton), Rusiya (161,0 min ton), Türkmənistan (145,1 min ton) və Qazaxıstan (90,8 min ton) dövlətlərinə göndərilmişdir. Azərbaycan Respublikası

ərazisindən daşınan tranzit yükün miqdarı keçən ilin müvafiq dövrünə nisbətən 104,5% olmuş və ya 43,1 min ton artmışdır.

Respublikamızın üzv olduğu beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində əməkdaşlıq etdiyi ölkələrlə artıq neçə illərdir ki, ticarət əlaqələri qurulmuşdur. Bu əlaqələr bəzi ölkələrlə daha geniş, digərləri ilə isə nisbətən zəif qurulmuşdur. Gələcəkdə ölkəmizin xarici ticarət dövriyyəsində həmin ölkələrin payının artırılması nəticəsində bu əlaqələri daha da effektiv qurmaq mümkündür.

Azərbaycanın xarici iqtisadi münasibətlərinin və əlaqələrinin məzmunu və əsas istiqamətlərini ifadə edən bu cəhətlərin hər biri ölkənin gələcək inkişafında fəaliyyət proqramının tərkib hissəsi olmalıdır. Azərbaycanın xarici iqtisadi inteqrasiya əlaqələrinin formalaşmasında daha faydalı və səmərəli iqtisadi münasibətlərin yaradılmasına üstünlük verilməlidir. Əgər göstərilən prinsip əsasında inteqrasiya prosesi həyata keçirilərsə, respublikanın inkişafında böyük nailiyyətlər əldə etmək mümkündür.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dünya birliyinin və eləcə də vahid təsərrüfat sisteminin mövcud olması qlobal problemləri daha da artırmışdır. Bütün bu problemlər milli deyil, yalnız beynəlxalq miqyasda tənzimləmə siyasəti həyata keçirilməlidir. Beynəlxalq inteqrasiya milli çərçivədən üstün olan və daim fəaliyyət həyata keçirən qurumların, təşkilatların, proqramların, layihələrin və mexanizimlərin biri də beynəlxalq təşkilatların yaradılmasıdır. Beynəlxalq təşkilatların yaranmasının əsas səbəbi dünya təsərrüfat

sisteminə təsir edən problemləri həll edib ölkələr arasında normal ticarət münasibətlərinin qurulmasına yardım etməkdən ibarətdir. Bir sıra təşkilatlar bu problemlərin həllinə yardım edib və bundan sonra da etməkdir.

Qlobal maliyyə-iqtisadi böhran nəticəsində dünyanın aparıcı ölkələrində baş vermiş kəskin siyasi və iqtisadi vəziyyətə baxmayaraq, Azərbaycanda makroiqtisadi sabitlik, iqtisadi artım, yoxsulluq səviyyəsinin azalması və əhəlinin maddi rifah halının yüksəlməsi 2010-cu ildə də davam etmişdir. Eyni zamanda, Azərbaycan 2010-cu ildə iqtisadiyyatın real artım tempinə görə (iqtisadiyyatın inkişaf sürətinə görə) Cənubi Qafqaz regionunun ölkələri arasında lider olmaqla yanaşı, müvafiq göstərici üzrə dünya miqyasında da yüksək yerdə qərarlaşmışdır.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasında və beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əməkdaşlıq edən bütün ölkələrdə demokratiyanın bərqərar olmasında iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılmasında bazar iqtisadiyyatına keçidin tamamlanmasında, qanunvericiliyin Avropa standartları ilə sərmayə qoyuluşlarının təmin olunmasının böyük təsiri olmuşdur.

Təbii ki, bu təsir özünü iqtisadi inkişafda da büruzə verəməkdədir. Növbəti illərin real praktikasını bunu ardıcıl olaraq davam etdirməklə bir daha sübut edəcəkdir.

Təbii olaraq təbii və karbohidrogen ehtiyatların məhdudluğu şəraitində ölkəmizin xammal ixracatçısından hazır məhsulların satıcısı rolunda çıxış etmələri daha məqsəduyğundur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Ə. İ. Bayramov “Regional iqtisadi inteqrasiya: nəzəriyyə və praktika”, Bakı - 1997.

2. T.S.Vəliyev, Ə.P.Babayev, M.X.Meybullayev “İqtisadi nəzəriyyə” (dərslük), Bakı - 2001.
3. M.M.Əhmədov “Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin başlıca istiqamətləri”, Bakı - 2003.
4. Ç. M. Abbasov “Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatının inteqrasiya yolları”, Bakı - 2005.
5. Ə.H.Ələkbərov, M.Ə.Əliyev, S.M.Məmmədov “Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər”, Bakı - 2010
6. Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsinin rəsmi saytı - www.az-customs.net
7. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi rəsmi saytı - www.azstat.org
8. Azərbaycan İqtisadi İnkişaf Nazirliyi rəsmi saytı - www.economy.gov.az
9. BMT-nin rəsmi saytı - www.un.org
10. GUAM-in rəsmi saytı - www.guam-organization.org

ƏLAVƏ

1. MDB- Müstəqil Dövlətlər Birliyi
2. GUAM- Gürcüstan, Ukrayna, Azərbaycan, Moldova
3. İƏT-İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı
4. QDİƏT- Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı
5. ÜDM- Ümumi Daxili Məhsul
6. ÜGT- Ümumdünya Gömrük Təşkilatı
7. ARDGK- Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi
8. DGK- Dövlət Gömrük Komitəsi
9. Aİ-Avropa İttifaqı
10. OPEK- Organization of the Petroleum Exporting Countries
11. TASİS- Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States
12. TRASECA- Transport Corridor Europe Caucasus Asia